

KGAOLO YA BOTLHANO

5.1 BAANELWA

5.1.1 Matseno

Mo kgaolong e, go ya go sekasekiwa baanelwa gore ke eng le tshenolo ya semelo sa baanelwa ba basadi go tlhokometswe mefuta ya bona. Mefuta ya baanelwa e tla elwa tlhoko go ya ka lenaneo le:

- baanelwa ba diteng;
- baanelwa ba thulaganyo;
- baanelwa ba ba sa itekanelang; le
- baanelwa ba ba itekanetseng.

Fa go sekasekiwa semelo sa baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tse di tlhophilweng mo Setswaneng, go ya go lebelelwa dintlha tse di latelang:

- ka fa mokwadi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng;
- ka fa moanedi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng;
- ka fa moanelwa (molwantshiwa) a itlhalosang ka teng; le
- ka fa moanelwa (molwantshiwa) a tlhalosiwang ke baanelwa ba bangwe ka teng.

5.1.2 Tlhaloso ya baanelwa

Fenson le Kritzer (1966: 8), Mogapi (1993: 14) le Shole (1994: 10) ba re baanelwa ke batho. Fa ba atolosa kgang e, Allot (1960: 198), Phillip (1999: 215) le Kennedy le Gioia (2002: 77) ba re ba itlhamelwa ke mokwadi go diragatsa ditiragalo tsa sekwalwa. Ke ka foo, Malope (1977: 95) le Mafela (1988: 18) ba reng ga se batho ba nnete le gona ga ba ise ba ke ba tshele mo

lefatsheng le babuisi ba iphitlhelang mo go lona. Hall (1981: 42) o netefatsa puo e ka gore ga ba tsalwe ke motho yo o tshelang, fela ba bopiwa ke mokwadi go ya ka mafelo a ba tshelang mo go ona. Ke ka ntlha e Wymer le ba bangwe (1978: 33) ba reng:

The characters of a story are imaginary persons, whether humans, androids, or aliens from a remote galaxy who perform the actions that contribute the plot.

Banelwa ba diragatsa ditiragalo, ka jalo babuisi ba kgona go tlhaloganya kgankgolo e go buiwang ka ga yona ka ntlha ya ditiro tsa bona. Ka mokgwa o, go ka twe, banelwa ke karolokgolo ya sekwalwa gonne kwa ntle ga bona ga go kitla go nna le ditiragalo. Raselekoane (1991: 3) a re banelwa ba sekwalwa ba tshwanetse go dumelesega le go amogelesega mo babuising gore ba ba reetse mo go se ba ba rutang sona. Tse banelwa ba di dirang le tse ba di buang di tshwanetse go tsamaelana le tsa batho ba ba tshelang mo lefatsheng ga mmogo le tse babuisi ba di itseng.

Rimmon-Kenan (1983: 34) le Mojalefa (1995: 6) ba re ga se batho fela ba e tshwanetseng go nna banelwa, dilo le diphologolo le tsona e ka nna banelwa. Hoffman le Murphy (1988: 267) le Groenewald (1993: 9) ba tlatsa ka gore banelwa e ka nna batho kgotsa dilo tse di rileng go tshwana le letlapa, sebata sengwe, kgotsa phologolo, segolothata, fa go buiwa ka dinaane.

Mo tlhalosong ya gagwe, Strachan (1988: 11) le ena o akaretsa le dilo. Ena o bua fa banelwa e le batshameki (*akteurs*). Kgang e ya gagwe, e nyalelana le ya ga Forster (1927: 63) le ya ga Bal (1980: 14-15) ba ba reng go ka nna botoka fa banelwa ba sekwalwa ba ka bidiwa batshameki go na le gore go twe ke batho (*personasies*), ka gonne fa go buiwa ka batshameki, dilo le

diphologolo le tsona di a amega ka ntlha ya fa di kgona go dira ditiro tse di diriwang ke batho. Ka mafoko a mangwe, di a mothofadiwa.

Go ya ka Nelson (1974: 121) le boSikwane (1984: 110) baanelwa ba sekwalwa ga ba a tshwanela go fetogafetoga. Fa ba fetoga, e tshwanetse go nna go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong gonne babuisi ba ba itse ka ditiro tsa bona go tloga fa ba simolotseng teng. Hall (1981: 48) o tlatsa ka gore fa baanelwa ba fetoga, mokwadi o tshwanetse go setlega ka mabaka a utlwalang gore ke ka ntlha ya eng ba fetoga. Gape babuisi ba tshwanetse go tlhaloganya gore phetogo e, e tshegeditswe, ka gonne mo botshelong jwa bone go na le dilo tse di itsegeng, mme di diragadiwa mo sekwalweng. Fa go ntse jalo, babuisi ba tla namatshega, mme ba amogela le go reetsa baanelwa bao jaaka e kete ba a tshela. Fa a gatelela puo e, Winks (1980: 33) a re:

...they must be consistent from the first to the last; the development of a character should not bring about a drastic change. He should remain the person we have always known from the beginning to the end.

Go gola ga baanelwa ga go a tshwanela go tlhola phetogo e e kalo. Le fa go ntse jalo, Abrams (1988: 20) ena a re, go fetoga le go se fetoge ga baanelwa ga go amane ka gope le ka fa babuisi ba bonang ditiragalo ka teng.

Hawthorn (1985: 49) a re baanelwa ba na le tiro e ba e dirang mo sekwalweng:

Characters are often created by novelists for purposes other than that of investigation into human personality or psychology. They can be used to tell a story, to exemplify a belief to contribute to a symbolic

pattern in a novelist or merely to facilitate a particular plot development.

Tiro e kgolo ya baanelwa ke go anela kanedi ka maikaelelo a go romela babuisi molaetsa o ba ratang go o neelwa (Mc Kee, 1991: 99 le Lee, 1971: 224). Go na le dikanedi tse dingwe tse fa go tsona mokwadi a dirisang baanelwa go itumedisa babuisi (boCarpenter, 1967: 78 le boFrakes, 1969: 44). Eagleton (1986: 3), Msimang, (1983: 99) le Palmer (1992: 3) ba re tiro e nngwe ya baanelwa e lebane le thulaganyo ya dikgang tsa sekwalwa.

Maila (1997: 30) le Komati (2000: 82) ba garela dikgang tse ka gore baanelwa ke elemente ya ntlha ya thulaganyo gonne ke bona ba ba farologanyang sekwalwa se se rileng le dikwalwa tse dingwe. Ka go rialo, ke batho ba sekwalwa. Le fa go ntse jalo, mokwadi o kwala ka batho ba ba tshelang, go tshwana le nna le wena. Ke ka foo, a dirisang baanelwa go tlhalosa maitemogelo a gagwe mo botshelong.

5.1.3 Mefuta ya baanelwa

5.1.4 Matseno

Lekganyane (2002: 23-25) a re go na le mefuta e le mene ya baanelwa, e leng, (a) ba diteng, (b) ba thulaganyo, (c) ba ba sa itekanelang le ba ba itekanetseng.

Maikaelelo a patlisiso e ke go latela mefuta e mennye e e tlhagisiwang ke Lekganyane ka fa e amanang ka teng le tshenolo ya baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tsa Setswana.

5.1.5 Baanelwa ba diteng

Masote (2001: 6) o bua fa baanelwa ba diteng ba golagana le setlhogo (*topic*). Mojalefa (1995: 11) o tswetsa kgang e pele ka go tlhalosa gore ke baanelwabagolo ba ba bidiwang, moganetsi (*quarrelsome person*) le moganediwa (*kindhearted person*).

- **Moganetsi**

Mojalefa (1995: 6) o tlhalosa moganetsi gore ke moanelwamogolo wa diteng. Moanelwamogolo yo, o kgatlhanong le maikaelelo a tshiamo a moganediwa. Lebaka (1999: 23) o tiisetsa se fa a re moanelwamogolo yo, o amana le bosula gonne o itepatepanya le moganediwa, ena yo babuisi ba mo ratang thata. Ka mafoko a mangwe, moganetsi o ngangisana le ditiro tsa tshiamo tsa moganediwa. Ke ka tsela e Magapa (1997: 26) a reng o bodipa, ga a rate go fenngwa le fa nnete yona e le mo tswaing. Ka ntlha ya go nna manganga ga gagwe, o kgoreletsa moganediwa go tswela pele ka ditiro tsa gagwe tse dintle. Ke ka jalo, babuisi ba sa itsalanyeng le ena gonne o bosula (Komati, 2000: 2). Moanelwamogolo yo, o tlhagisiwa ke mokwadi kwa tshimologong, fa gare le kwa bokhutlong jwa sekwalwa.

- **Mogamediwa**

Morton (1956: 168) le Magapa (1997: 26) ba re mogamediwa ke moanelwamogolo yo o itshiametseng. Moanelwamogolo yo, go ya ka Phala (1999: 21) o rata go tswelletsa pele dikakanyo tsa gagwe tse di siameng, fela o kgorelediwa ke moganetsi. Le fa go ntse jalo, Masote (2001: 27) a re bontsi jwa ditiragalo bo agelela godimo ga gagwe. Ke ka foo, a fitlhelwang kwa tshimologong, fa gare le kwa bokhutlong jwa sekwalwa. Babuisi ba sekwalwa ba itsalanya le ena gonne ke motho wa tshiamo. Le fa moanelwamogolo yo a ka kgorelediwa mo maikaelelong a gagwe, a nna

segole kgotsa a tlhokafala, babuisi ba tla nna ba mo utlwela botlhoko ka gore ba na le botsalano le ena.

Groenewald (1993: 11) a re go na le kamano magareng ga baanelwabagolo (moganetsi le moganediwa) le baanelwabatlaleletsi ba diteng, ba ba thusang moganetsi kgotsa moganediwa. Go ya ka Mojalefa (1995: 6) kgolagano e, e supa ka fa baanelwabagolo ba tshedisiwang le ka fa ba itshedisang ka teng. Kamano e, e laolwa ke lenaneo la (a) tebagano, (b) bokgontshi, (c) boganetsi, (d) bothusi le (e) bothusegi.

- **Tebagano**

Fa a tlhalosa tebagano, Strachan (1988: 12) a re:

Daar bestaan in die eerste plek 'n relasie tussen 'n akteur (wat strawe na 'n doel) en die doel self.

Strachan o gatelela fa tebagano e tsamaisana le maikaelelo a moanelwamogolo wa moganediwa kgotsa a moganetsi. Ke ka ntlha e Mojalefa (1997: 20) a reng tebagano ke fa go lebagannngwa ditiro tsa moganediwa le tsa moganetsi. Tebagano e, e totile maikaelelo a moganediwa kana moganetsi a a laolwang ke setlhogo. Lekganyane (1997: 23) a re tebagano e, ke maikaelelo a moganediwa kgotsa a moganetsi a a batlang go atlega mo go ona. Lebaka (1999: 25) o oketsa ka gore e ka nna tiro e moganediwa kgotsa moganetsi a ikaelelang go e dira go tla go mo thusa mo go tswelletseng pele dikakanyo tseo tsa gagwe. Ka go rialo, go ka twe, mo go tebagano baanelwabagolo ba diteng ba lebagannngwa le ditiro tsa bona fa ka fa ntlheng e nngwe, morero wa bona le ona o golagane le setlhogo sa sekwalwa.

- **Bokgontshi**

Mabapi le bokgontshi, Strachan (1988: 12) a re:

Die strewe van die' subjek is nie noodwendig voldoende om die objek te bereik nie. Daar is ook ander magte wat mede – bepaal of die subjek sy doel gaan bereik of nie. Op grond hiervan word 'n akteur onderskei wat die subjek begunstig; met ander woorde, toesien dat die subjek die objek kry.

Gantsi maikaelelo a moanelwamogolo o wa mokgontshi ga a felelela. Ke ka foo, karolwana e, e gatelelang go fisegela go fitlhelela maikaelelo a gagwe. Mojalefa (1997: 19) o tswela pele ka gore ke se se tlhotlheletsang kgotsa se se kgontshang moanelwamogolo go gatela pele mo go se adumelang mo go sona. Puo e, e tiisetsa gore gantsi bokgontshi ke phisegelo ya moanelwamogolo go atlega mo go se a se batlang (Komati, 2000: 23). Go tlatsa kang e, Masote (2001: 29) a re bokgontshi bo golagane le sengwe le sengwe se moanelwamogolo a se akanyang jaaka lerato, botlhale, letlhoo kgotsa tshiamo.

- **Boganetsi**

Strachan (1988: 13) o tthalosa boganetsi ka go re:

Soos uit bogenoemde voorbeeld blyk, is die akteur aan wie` die objek gegun word, die begunstigde...Meer as een akteur kan dus in die selfde akteur voorkom ... Ook die omgekeerde is moontlik: die aktant – begunstiger kan deur meer as een mag gevorm word.

Fano, Strachan o senola gore gantsi boganetsi ke seakangwa (*abstraksie*), fela go a kgonega gore ka nako e nngwe e ka nna selo kgotsa motho. Ke ka foo Magapa (1997: 29) a reng boganetsi bo lebane le sengwe le sengwe se moganediwa kgotsa moganetsi a thulanang kana a leng kgatlhanong le sona. Ke selo se se ganetsang kgotsa se se kgoreletsang motho go diragatsa maikaelelo a gagwe.

- **Bothusi**

Fa a bua ka ga bothusi, Strachan (1988: 13) a re:

Aangesien beide begunstiger en die subjek in sy strewe na die objek behulpsaam is, is dit soms moeilik om tussen die twee aktante te onderskei.

Le fa Strachan a bua a sena mathe ganong gore mokgontshi le mothusi ba batlile go tshwana, fela go na le pharologano ka gone mokgontshi ka metlha ke seakangwa, e bile ke motho kgotsa selo sengwe fela, fa ka fa letlhakoreng le lengwe mothusi ena, a ka thusiwa ka go lebagangwa le motho, kgotsa seakangwa. Fa a netefatsa kang e, Mojalefa (1997: 21) a re bothusi go ka twe, ke sengwe le sengwe se se ka emang moanelwamogolo nokeng mo tebaganong ya gagwe. Mampho (1999: 20) le Mojalefa (1995: 7) ba tlatsa ka gore e ka nna selo se se se akangwang kgotsa se se bonwang ka matlho. Bothusi bo golaganngwa le seakangwa, baanelwa ba bangwe ga mmogo le dilo tse di ka thusang moganediwa kgotsa moganetsi go bona katlego mo maikaelelong a gagwe.

- **Bothusegi**

Mabapi le bothusegi, Strachan (1988: 13) a re:

Onderwyl die subjek sy doel (die objek) probeer bereik, ondervind hy teenstand en kry hy terselfdertyd ook bystand. Op grond hiervan word daar 'n derde relasie onderkei wat die omstadighede bepaal waaronder die onderneming tot 'n einde gebring kan word. Sekere akteurs kan dus as helpers of teenstanders ten opsigte van die subjek se strewe geklassifiseer word.

Le fa Strachan a tlhalosa bothusegi le bothusi jaaka e kete ke selo se le sengwe, fela nnete ke gore mothusegi o lwela go atlega kwa bokhutlong. Mojalefa (1997: 2) o tiisa ntlha e ka gore bothusegi bo amana le moganediwa kgotsa moganetsi yo o yang go bona katlego kwa bokhutlong ba sekwalwa. Fano, go kaiwa gore mongwe wa baanelwabagolo ba, o ya go nna mofenyi mo go se a neng a ntse a fisegela go se dira kana go se bona.

Marggraff (1994: 60) o tswela pele ka go re:

*... for the purpose of classification, the **actors** are usually limited to those who bring about functional events or undergo functional events. Three different classes of actors are distinguished, namely: subject and object; patron and the one patronized; helper and adversary.*

Puo e ya ga Marggraff e tlhalosa fa baanelwa ba diteng ba arogangwa ka ditlhophadi le pedi, e leng, ba ba lebaganeng le go dira ditiragalo le ba ditiragalo di ba diragalelang. Ka fa letlhakoreng le lengwe, Strachan (1988: 12-13) ena o ba kgaoganya ka ditlhophadi le tharo, ka go re:

Binne hierdie verhouding word die akteur die subjek genoem en die objek ... Die begunstiger (in hierdie geval toegewydheid) is dikwels 'n abstraksie, maar kan ook die konkrete vorm van 'n persoon aaneem. In praktyk blyk dit dat begunstigde gewoonlik dieselfde persoon as die subjek is ... Sekere akteurs kan dus as helpers of teen standers ten opsigte van die subjek se strewe geklassifiseer word.

Go tla lemogiwa gore Strachan o aroganya baanelwa ba diteng ka dikarolo di le tharo, e leng, (a) 'subjek', (b) 'objek', 'bugunstiger' le 'bugunstigde' le (c) 'helper' le 'teenstander'. Marggraff (1994: 60) ga a kgalhanong le karoganyo e ya ga Strachan ya baanelwabagolo ba diteng ka gore a re:

Three different classes of actors are distinguished, namely: subject and object, patron and the one patronized, helper and adversary.

Baanelwa ba diteng ke ba le babedi fela, e leng, moganediwa le moganetsi. Moganediwa ke moanelwamogolo yo o dirang ditiro tse di siameng. Ka jalo, babuisi ba itsalanya le ena. Moganetsi ena o golagane le go tlhoiwa ke babuisi ka gonne tse a di dirang ga di amogelesege, e bile di bosula. Ka go rialo, ga a ratege fa pele ga matlho a babuisi.

Fa baanelwa ba ba diteng ba sekasekiwa go na le lenaneo le le rileng la tshekatsheko le le leng botlhokwa. Lenaneo le, le tshwanetse go tsewa tsia fa go batlisisiwa ka ga diteng. Le bontsha kgolagano magareng ga moganediwa le moganetsi ka gonne bothusi jwa moganediwa ke boganetsi jwa moganetsi, fa ka fa letlhakoreng le lengwe, bothusi jwa moganetsi jona e le boganetsi jwa moganediwa.

Go ya go tthatlhabiwa ka fa batoro ba ba farologaneng ba tlhalosang baanelwa ba thulaganyo ka teng.

5.1.6 Baanelwa ba thulaganyo

Harvey (1965: 56-58) le Cole le Lindemann (1990: 154) ba re baanelwabagolo ba thulaganyo ba arolwa ka dikarolo di le tharo, e leng, (a) molwantshiwa (b) molwantshi le (c) motsenagare. Marggraff (1994: 69) o tshegetsatsa puo e ka go re:

On this second level, characters acquired functions. when characters acquire functions, they are allocated the roles of protagonist, antagonist and tritagonist.

Lebaka (1999: 89) a re fa go rulaganngwa dikgang tsa diteng go dirisiwa baanelwabagolo ba le bararo, e leng, molwantshiwa, molwantshi le motsenagare. Hendry (1997: 89) o gatelela puo e ka gore a re, mo sekwalweng go na le baanelwabagolo ba le bararo, e seng, a le mongwe:

A limited number of characters will be used and if in a particular story a character is more of a central issue than incident probably only one character under close scrutiny.

Mo patlisisong e, go ya go tlhokomelwa gore fa sekwalwa se sekasekiwa go tshwanetse ga lemogiwa fa se ka nna le moanelwamogolo a le mongwe kgotsa go feta foo. Go ya go batlisisiwa tlhaloso ya baanelwabagolo ba ba thulaganyo, e leng, (a) molwantshiwa, (b) molwantshi le (c) motsenagare.

▪ **Molwantshiwa**

Smiley (1971: 408) le Mogapi (1985: 2) ba re molwantshiwa ke konokono le pinagare e karolokgolo ya ditiragalo tsa sekwalwa e agelelang godimo ga gagwe. Porosky (1995: 169) o tiisetsa kgang e ka gore ke moanelwamogolo yo o tlhotlhomisang (*demonstrate*) kgotlhang. Ke ka jalo, Prince (1987: 78) le Abrams (1988: 139) ba reng, ke moanelwamogolo yo o ngokang babuisi. Lajos (1960: 106) o tlatsa kgang e ka gore kwa ntle ga gagwe, kanedi e tlhoka boleng gonne o fa gare ga kgotlhang gape o tswetsa pele dikgang tsa sekwalwa. Scrivner (1968: 142) a re kgotlhang e Lajos a buang ka ga yona e ka nna magareng ga molwantshiwa le baanelwa ba bangwe (*external conflict*) kgotsa fa gare ga moanelwamogolo yoo le maikutlo a gagwe (*internal conflict*). Ka se, go senolwa molwantshiwa gore a ka lwantshiwa ke dilo dingwe tsa tlhago tse di bonwang fa lefelong le a tshelang fa go lona kgotsa a lwa le maikutlo a gagwe ka ntlha ya fa a retelelwa ke go tsaya tshwetso. Lajos (1960: 106) o tlhalosa gore molwantshiwa o itse se a se batlang mo botshelong jwa gagwe, mme o se lebile ka matlho a mahibidu fa a bileng a ka bolaiwa kgotsa a fedisa botshelo jwa moanelwa yo mongwe. Ke ka ntlha e Barton le ba bangwe (1983: 26) ba reng e tshwanetse go nna yo mongwe wa baanelwa ba thulaganyo.

Marggraff (1994: 21) o senola fa moanelwamogolo yo, a na le dinonofo tse di siameng kgotsa tse di bosula. Ke ka ntlha e a ka nnang molemo kgotsa a nna bosula kana a nna le maitseo a mabe. Gape Marggraff a re ka nako e nngwe fa moanelwamogolo yo a dira phoso, o tshwanetse go ipobola magole fa pele ga babuisi gore ba mo itshwarele, mme ba itsalanye le ena sešwa. Fa a retelelwa ke go dira ditiro tse di siameng, o tshwanetse go dira ka natla gore go siame fa pele ga matlho a babuisi gonne ke moanelwamogolo yo o ngokang maikutlo le kgatlhego ya bona. Ke ka mokgwa o Mogapi (1982: 4) a reng o a fetogafetoga fa dikgang di ntse di tswela pele gonne fa gongwe o simolola a itumetse, a tloge a rakane le mathata a methalethale a botshelo,

mme morago dilo di e meriting. Ka mafoko a mangwe, molwantshiwa o tshwanetse go tlhagelela mo sekwalweng jaaka moanelwamogolo wa madi le nama, e seng wa mmopa, gore babuisi ba dumele mo go se a se dirang le se se mo diragalelang.

Moss (1970: 115), Cohen (1973: 200) le Beckson le Ganz (1995: 217) ba tlhalosa go ya pele ka gore molwantshiwa ke mogale (*hero*) wa kanedi gonne bontsi ba dikgang tsa sekwalwa bo dikologa godimo ga gagwe, di siame kgotsa di le bosula. Ntlha e, e netefadiwa ke Kruger (1988: 216) fa a re ke:

The main person or hero in a text. This person is mostly in the foreground and is part of the scene from the beginning to the end. His feelings and sufferings are important.

Kgato nngwe le nngwe e moanelwamogolo yo a e tsayang e botlhokwa. Ke ka ntlha e a fitlhelwang kwa tshimologong, fa gare le kwa bokhutlong jwa ditiragalo (Winks, 1980: 33).

Nicoll (1931: 103) le Mojalefa (1995: 14) ba wetsa ka gore molwantshiwa o lwantshediwa go siama le go nna bosula ga gagwe. Moanelwamogolo yo, ga se motho wa go siama ka metlha yotlhe. Ke ka tsela e Smiley (1971:96) a reng fa a le bosula molwantshi ke ena yo o siameng. Scrivner (1968: 143) a re fa a tswelela a siame, babuisi le babogedi ba dira kgolagano le ena ka gonne o tliša boitumelo mo go bona.

Go bontsha fa moanelwamogolo yo a le botlhokwa gonne 62-75% ya ditiragalo tsa sekwalwa di itshetlegile ka ena. Fa mokwadi a mo dirisitse ka nepagalo fa thulaganyong ya ditiragalo tsa gagwe, e tshwanetse go nna moanelwamogolo wa ntlha yo babuisi ba kopanang le ena mo sekwalweng. Fa mokwadi a ka tlhagisa baanelwa ba bangwe kwa tshimologong ya

sekwalwa, babuisi ba ya go nna le mathata go tlhopha molwantshiwa fa gare ga bona.

- **Molwantshi**

Fa ba tlhalosa molwantshi, Smiley (1971: 97) le Holman (1972: 420-421) ba re ke moanelwamogolo wa bobedi ka maemo mo sekwalweng. Moanelwamogolo yo, le ena fela jaaka molwantshiwa, bogolo jwa ditiragalo tsa sekwalwa bo ikaegile ka ena. Beckson le Ganz (1961: 17) le Mojalefa (1996: 4) ba re ke moanelwamogolo yo o leng kgatlhanong le molwantshiwa. Ntlha e, e tiisediwa ke Grove (1982: 991) ka go re:

Antagonist means opponent, and in literature this is the major opponent of the hero.

Molwantshi o lwantsha molwantshiwa ka go mo kgoreletsa mo maikaelelong a gagwe a siame kampo a le bosula. Go ya ka Mojalefa (1995: 14) ka nako e nngwe, molwantshi a ka lwela bosula, mme ka fa ntlheng e nngwe, a ka nna kgatlhanong le tshiamo.

Fa Perrine (1983: 577) le Cooper le Dancyger (2000: 34) ba tswela pele ba re, molwantshi ga se motho wa maitlhommo fela gonne ka nako e nngwe e ka nna dilo tse di bonwang ka matlho, mme di fitlhelwa fa lefelong le le rileng, go tshwana le thaba, noka, sekaka kgotsa sekgoreletsi sengwe le sengwe se molwantshiwa a tshwanetseng go itebaganya le sona. Ke ka jalo Watts (1996: 32) a reng go na le metswedi e le meraro, e go ka tweng, ke yona bolwantshi, e leng, (a) bokafagare (*inner*), (b) botsalano magareng ga baanelwa (*interpersonal*) le (c) tikologo (*environment*).

Fa Watts (*ibid*) a tlhalosa motswedi wa ntlha, a re o golagane le bokafagare jwa molwantshi yo o tshelang jaaka mogale kana mogalegadi, mme fela a

lwa le maikutlo a gagwe. Maikutlo a, e ka nna a go ipona molato, go nna le ditlhong, go se itshepe, go itlhoa, go tshaba, a kgalefo kgotsa a pelo e e robegileng. Motswedi wa bobedi ona a re, ke kgotlhang magareng ga baanelwa, mme e tlholwa ke thulano ya maikaelelo a a farologaneng. Ke gore moanelwa A, a ka batla selo sengwe fa moanelwa B le ena a ikaelela go bona selo seo se se tshwanang le sa moanelwa A. Ka go rialo go kaya gore kgotlhang ke molwantshi gonne e dira tiro ya moanelwa wa molwantshi. Fa a tlhalosa motswedi wa boraro a re, ona o amana le tikologo. Ka mafoko a mangwe, kgotlhang e, e ka nna e e bonwang ka matlho mo go ka nnang le matshosetsi teng tebang le botho jwa moanelwa, go tshwana le go fisediwa dintlo, botlhoki, bolwetse kgotsa maemo a moanelwa mo setšhabeng a ka isiwa kwa tlase go mo kgoreletsa go dira se a se batlang. Ke ka tsela Barton le ba bangwe (1983: 79) ba reng molwantshi ke motlhodi wa mathata, ditsikitlano tsa meno, botlhoko le tshologo ya madi. Fa a atolosa kang e, Kruger (1988: 218) a re:

The antagonist is the cause of trouble, pain and the sufferings ... and confusion.

Tlhaloso ya ga Kruger e senola gore molwantshi ke moanelwamogolo yo o tlholang mathata ka go lwantsha molwantshiwa. Moanelwamogolo yo, o kgoreletsa ditiro tse di siameng le tse di bosula tsa mogale. Le fa a le bosula, fela o botlhokwa gonne le ena o na le tiro e kgolo mo sekwalweng, e leng, go ema molwantshiwa fa pele gore a se ke a atlega mo maikaelelong a gagwe. Ka go rialo, moanelwamogolo yo, ga a siama. Ke ka ntlha e Baldick (1990: 10-11) a reng ke molotsana (*villian*) yo o kgatlhanong le mogale kgotsa mogalegadi. Boshego (1993: 84) a re ga se ka metlha yotlhe fa moanelwamogolo yo, a leng yo o bosula kgotsa molotsana ka gonne fa gongwe, o itshiametse.

Dintlha tse di botlhokwa tse molwantshi a ka itsiweng ka ga tsona ke gore le ena ke yo mongwe wa baanelwabagolo ba thulaganyo. Fa mokwadi a rulagantse ditiragalo tsa gagwe ka tshwanelo, gantsi moanelwamogolo yo, ke wa bobedi ka maemo yo o tshwanetseng go boniwa ke babuisi mo sekwalweng. Le ena fela jaaka molwantshiwa o tlhagelela kwa tshimologong, fa gare le kwa bokhutlong jwa sekwalwa ka gonne bogolo jwa ditiragalo (+_60) bo ka diriwa ke ena kgotsa ditiragalo tsa mo diragalela. Ga se ka dinako tsotlhe mo moanelwamogolo yo a dirang bosula ka gonne tiro ya gagwe e le go nna kgatlhanong le se se diriwang ke molwantshiwa se siame kgotsa se le bosula. Fa molwantshiwa a dira tshiamo, ena o ganetsana le tshiamo eo. Fa molwantshiwa a dira bosula moganetsi o sa ntsane a le kgatlhanong le bosula joo. Se se botlhokwa fa ke gore mokwadi o rulaganya dikgang tsa gagwe ka mokgwa ofe mabapi le ditiro tse tsa molwantshi.

- **Motsenagare kana motlhotlholetsi**

Holman (1972: 539) le Cuddon (1979: 45) ba re motsenagare ke moanelwamogolo wa boraro ka maemo mo sekwalweng. Pretorius le Swart (1982: 24) ba tswela pele ka go re:

*The character who stands between the two extremes
... He/she acts as a kind of catalyst between the
positive and negative poles.*

Motsenagare o amana le ntwala ya molwantshiwa le molwantshi. Ke ka ntlha e Pearson (1976: 20) le Maila (1997: 77) ba reng ke ena yo o gotetsang molelo o o tukang magareng ga molwantshiwa le molwantshi. Serudu (1989: 32) o oketsa ka gore o lebelela kwa phefo e fokelang teng e nne gona a nnang le seabe. Marggraff (1994: 70) a re ke seakangwa fela se se tiisang kgotlhang e e renang magareng ga molwantshiwa le molwantshi. Fa seakangwa se, se ka tloiswa, kgotlhang e a rarabologa. Shole (1988: 230) a re ka nako nngwe,

moanelwamogolo yo, o gabedi: Fa a le mpeetlaane kgotsa a le loma lo ntlhapedi o bidiwa molotlhanyi (*instigator*) gonne ga a rate go bona go na le boitumelo mo go baanelwabagolo ba. Ka fa ntlheng e nngwe, ga twe motsenagare ke moletlanyi (*mediator*) ka gore o letlanya le go ruantsha molwantshiwa le molwantshi. Ka jalo, Shole o kaya gore mo dikwalweng tse dingwe tse di jaaka tsa boitshwaro (*moral stories*), motsenagare o dira tiro ya go ruanya molwantshiwa le molwantshi. Ka mafoko a mangwe, motsenagare o dira gore molwantshiwa a itshole mo diphosong tse a di dirang, mme a boele fa tshiamong. Ka go rialo, moanelwamogolo yo, o mosola e le tota mo tsamaisong ya dikgang tsa sekwalwa sa boitshwaro gonne o lebagane le go fetola botshelo jwa molwantshiwa.

Cloete le ba bangwe (1985: 216) ba tswetsa kang e pele ka go re:

Eindelik is daardie tratagonis wat tussen hulle staan en verskillende rolle, kan vervul-oorsaak van die konflik, betwiste voorwerp, werktuig of helper van een van die strydende partye.

Go nna tlhwatlhwa ga motsenagare go golagane le go tlhola babuisi gore ba itemogele tiro ya molwantshiwa, mme ka fa letlhakoreng le lengwe, ba itse le ya molwantshi. Brewster (1979: 90) le Conradie (1981: 23-24) ba re o amana le matlhakore a le mabedi a a farologaneng, e leng, la kganetso, la go thulanya le go godisa ntwaga ya molwantshiwa le molwantshi.

Go ka rungwa ka gore motsenagare le ena ke mongwe wa baanelwabagolo mo thulagonyong ya dikgang. Ka go rialo, karolo ya dikgang e e lekanang (+_40) e ikaegile godimo ga gagwe.

▪ **Moanelwamotlaleletsi**

Go ya ka tlhaloso ya ga Serudu (1989: 33) moanelwamotlaleletsi ke moanelwa yo o thusang go bonagala ga ditiro tsa mogale kgotsa mogalegadi. Ke ka ntlha e Mogapi (1982: 17) a tlatsang ka gore ke boikaego jo babuisi ba kgonang go tlhalosa moanelwamogolo ka jona. Ke moanelwamotlaleletsi yo o dirang moanelwamogolo go tlhagelela jaaka a ntse, a kgone ditiro tse dingwe gongwe a retelelwe ke go dira tse dingwe. Scrivner (1968: 142) le Malope (1977: 101-102) ba re moanelwamotlaleletsi ke ena yo o lerang maitshetlego a a kgodisang mo sekwalweng, go thusa go sedifatsa botho jwa baanelwabagolo ga mmogo le kgolo ya bona.

Groenewald (1993:19-20) o akaretsa ditiro tsa moanelwamotlaleletsi ka go re:

- o tlhalosa semelo sa moanelwamogolo (molwantshiwa);
- o golaganya babuisi le moanelwamogolo (molwantshiwa);
godisa kgogedi;
- o tlhalosa tharabololo; le
- go tiisetsa kgotsa go gatelela tharabololo.

Tshekatsheko e ya ga Groenewald mabapi le moanelwamotlaleletsi, ga e amane le dikgankhutshwe fela, mme e akaretsa le padi, patsana le terama. Fa e le gore dikgankhutshwe tse di tlhophilweng ke patlisiso di tlhoka dintlha tsotlhe tse di buang ke Groenewald, gona dintlha tse di tla sekasekiwa go tswa mo dikgankhutshweng tse dingwe tsa Setswana.

Ka jalo, mo lokwalopatlisisong le, go ya go fiwa dikao tse di golaganeng le dintlha tse tsa ga Groenewald go tswa mo dikgankhutshweng tse di tlhophilweng mo Setswaneng. Mo ntlheng nngwe le nngwe go tla fiwa sekao se le sengwe fela.

- **Go tthalosa semelo sa moanelwamogolo (molwantshiwa)**

Mo kgankhutshweng ya 'MmaModiegi', *Iphimole dikeledi* (1987), ya ga Sikwane, moanelwamotlaleletsi ke MmaModiegi. Moanelwamotlaleletsi yo, o tthalosa semelo sa moanelwamogolo Modiegi ka go se lebaganya le bohumi. Ka mokgwa o, moanelwamotlaleletsi yo, o tthalosa maemo a a kwa godimo a moanelwamogolo.

- **Go golaganya babuisi le moanelwamogolo**

Mo kgankhutshweng ya 'O nkutlwe', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, go na le kgotlhang magareng ga Kedisaletse le mmasepala ya gore Kedisaletse a duele rente. Kgotlhang e, e tthalosiwa ke moanelwamotlaleletsi yo e leng, monnamogolo Matlapeng. Kgotlhang e, e tlhola kgogedi mo babuising ka go ba lemosa fa Kedisaletse e le motlholagadi, mme a ka se kgone go ya go dira go bona madi a go duela rente e go buiwang ka ga yona fa. Ka jalo, babuisi ba rata go bona gore go ya go diragala eng ka ga Kedisaletse. Ba mo utlwela botlhoko, mme ba itsalanya le ena mo bothateng jo a leng mo go jona.

- **Go godisa kgogedi**

Mo kgankhutshweng ya 'Mafaratlhatlha a botshelo', *Mafaratlhatlha* (1987), ya ga Chikane, Seithati ke moanelwamotlaleletsi yo o tthalosang kgotlhang e e renang magareng ga Modubu le barwa ba gagwe ba le babedi, mabapi le go tsaya mosadi yo mongwe gape morago ga loso lwa mmaabo. Kgotlhang e, le yona e tlhola kgogedi mo babuising gonne ba batla go bona gore go ya go diragala eng kwa bokhutlong ka mosadi yo montšhwa yo, e leng, Seapei.

- **Go tlhalosa tharabololo**

Mo kgankhutshweng ya 'Sego sa metsi', *Mafaratlhatlha* (1987), ya ga Chikane, moanelwamotlaleletsi ke mmatsalaagwe mmaPulane. MmaPulane o kobiwa mo ntlong ke mmatsalaagwe ka gonne Mothusi, mogatsaa MmaPulane, a ntsheditse Setshego, kgaitsadie lebanta ka ntlha ya fa a buile boatla le ena. Tharabololo e tlisiwa ke Mothusi ka go agela MmaPulane ntlo e e leng ya gagwe. Kgang e, e tlhola kagiso mo go MmaPulane.

- **Go tiisetša kgotsa go gatelela tharabololo**

Mo kgankhutshweng ya 'Khutsana', *Mpolelele dilo* (1972), ya ga Magoleng le Ntsime, Lesego o tsena mo motseng wa ga kgosi Sentebale morago ga go ralala naga a sa itse kwa o yang teng. Kgosi Sentebale le mohumagadi wa gagwe, Gabaiphiwe, ba e leng, baanelwabatlaleletsi, ba gatelela tharabololo ka go letlelela Ketshepamang, morwaabona, go nyala Lesego gore e nne ngwetsi ya bona.

Fa go ka elwa tlhoko dintlha tse tsa ga Groenewald, go tla itemogelwa gore o gatelela tiro e kgolo ya moanelwamotlaleletsi mo tsamaisong ya dikgang. Dintlha tse tharo tsa ntlha, e leng, (a) go tlhalosa semelo sa moanelwamogolo, (b) go golaganya babuisi le moanelwamogolo le (c) go godisa kgogedi, di golagane le tshenolo le phuthologo. Ka fa ntlheng e nngwe, (d) tlhaloso ya tharabololo, yona e amana le setlhoa fa (e) tiisetso kgotsa kgatelelo ya tharabololo, tsona di e itebaganya le bokhutlo jwa dikgang tsa sekwalwa. Ke ka foo, tlhaloso e ya ga Groenewald e leng mosola thata mo tharabololong ya mathata a tshenolo ya baanelwa basadi mo dikgankhutshweng tsa Setswana.

Mo tlhotlhomising e, baanelwa ba thulaganyo ba botlhokwa ka gonne ke bona ba ba diragatsang ditiragalo tsa sekwalwa. Ka jalo, babuisi ba kgona go

tlhaloganyana kgankgolo e e toutiwang ka ntlha ya ditiro tsa bona tse di farologaneng. Ka tsela e, patlisiso e ya go lekola ka fa baanelwa ba basadi mo thulaganyong ba tlhalosiwang ka teng ke bakwalakhutshwe ba Setswana.

5.1.7 Moanelwa yo o sa itekanelang

Forster(1927: 73) ke mosekaseki wa ntlha wa go tlhalosa moanelwa yo o sa itekanelang le yo o itekanetseng. Fa a tlhalosa moanelwa yo o sa itekanelang, a re:

In their purest form they are constructed round a single idea or quality: when we get the beginning of the curve towards the round.

Go senolwa semelo sa moanelwa yo o sa itekanelang gore se ka tlhalosiwa bonolo ka lefoko le le lengwe ka gonne o emela kgopolo e le nngwe e e rileng. Fa kgopolo e a e emelang e golagane le bosutlha, moanelwa yoo o ya go itsiwe ka bosutlha joo go ya go ile. Ke ka mo a lemogiwang ka bonako mo sekwalweng. Ke ka ntlha e Bromley (1977: 24) le Heese le Lawton (1988: 138) ba tiisang se ka gore moanelwa wa mofuta o, ga a na dipharologantsho tse dintsi tse babuisi ba tla mo lemogang ka tsona. Ka mafoko a mangwe, moanelwa yo o ntseng jaana, o theilwe godimo ga kgopolo e le nngwe. Ga a tlhalosiwe ka botlalo, ke ka foo go dirisiwang lefoko le le lengwe go senola semelo sa gagwe. Go tswela pele, Lee (1971: 224) a re moanelwa yo o sa itekanelang ga a lebalege ka bonako ka ntlha ya metlae ya gagwe. Kgang e, e netefadiwa ke Sauvage (1965: 38) , Cohen (1973: 38) le Carter (1998: 24) fa ba re moanelwa yo, o tlaolwa ke mokwadi ka ditiro tsa gagwe. Gape semelo sa gagwe se fetelediwa ke mokwadi ka maikaelelo a go tlhagisa tshegiso. Ke ka foo mofuta o wa moanelwa o bonagalang mo dikaneding tsa metlae fela. Sengwe gape mabapi le moanelwa yo ke gore o fitlhelwa mo mafelong a a rileng. Le fa go ntse jalo, mafelo a, ga a fetole semelo sa gagwe. Fa a filwe

tiro, o e diragatsa ka bonako le ka botswerere jo bogolo, mme ga a atlege mo botshelong jwa gagwe. Ke ka tsela e Petruso (1991: 86) le O Connell (1996: 2) ba reng ga a fetole ke go diragadiwa ga ditiragalo.

Hall (1981: 43) le Perrine (1983: 67) ga ba kgotsofatse ke tlhaloso e ya ga boForster ka gonne bona ba re ga go kgonege go tlhalosa moanelwa yo ka tsenelelo ka gore o emela kgopolo e le nngwe. Lekganyane (2002: 34) le ena o lemoga mathata a a tthagisiwang ke boHall. Le fa Lekganyane a bonagala a amogela tse dingwe tsa ditlhaloso tsa boForster, fela o gatelela gore go na le mathata a a senogang mo tlhalosong ya moanelwa yo o sa itekanelang yo. Ke ka mokgwa o a buang go re:

Le fa tlhalošo ye ya Forster e amogetšwe ke balatedi ba gagwe, eupša e na le mathata ka gobane ga e kwešišege. Ge a hlatholla mehuta ye ga a nepiše dikgopolo tšeo gabotse. Go ya ka polelo ya gagwe o ka re phapano gare ga moanegwahlaedi le moanegwaphethegi ga e tšwelele gabotse. Ge go lekodišišwa go tla lemogwa gore ge a bolela ka moanegwahlaedi ga go na bothata kudu. Bothata bjo bogolo bo tšweletšwa ke ge a senkasenka moanegwaphethegi ka gore o re o na le matlhakore a mabedi.

Puo ya ga Lekganyane e tiisa gore tlhaloso ya boForster ya moanelwa yo o sa itekanelang (le moanelwa yo o itekanetseng) e tlhakatlhakane. Ga go bonolo go lemoga tlhaloso ya moanelwa yo o sa itekanelang fa a bapisiwa le moanelwa yo o itekanetseng. Medalie (2002: 101-103) o godisa mathata a, ka gonne a re:

Seen in this light, the distinction Forster draws between 'flat' and 'round' characters is less straightforward than it seems. This is perhaps the most famous of all the critical tools which is offered in Aspects of the Novel; it has been used for decades as a major of assessing and responding to characters in fiction. The tendency has been to regard 'flat' characters as representing a unidimensionality which is absent in "life".

Se Medalie a se tlhagisang fa ke gore moanelwa yo o sa itekanelang o na le letlhakore le le lengwe le le seng teng mo botshelong. Fa go ka elwa tlhoko puo ya ga Medalie ka tsenelelo, go ya ka fa a tlhalosang kakanyo e ka teng, go mo pepeneneng gore le ena ga a amogele tlhaloso ya boForster ya moanelwa yo o sa itekanelang (le fa e ka nna tlhaloso ya moanelwa yo o itekanetseng) jaaka moanelwa yo o nang le bokgoni jwa '*embodying the kind of psychological verisimilitude associated with realist representation of characters*'. Go lemogilwe gore Forster o bona moanelwa wa sekwalwa jaaka motho wa madi le nama. O tswela pele go bontsha gore bonnete (*real*) mo dikwalweng bo farologana le bonnete mo botshelong. Lekganyane (2002: 70) o netefatsa puo ya ga Medalie ka go re:

Ka mo go hlalošitšwego ka gona moanegwahlaedi ga a na botho, go ka thwe semelo sa gagwe se laolwa ke go loka le ge e le go se loke ge e le molwantšhi.

Lekganyane o bona moanelwa yo o sa itekanelang a na le boleng bo le bongwe kgotsa nonofo e le nngwe. Kgang e, e tlhalosa gore moanelwa yo, o na le letlhakore le le lengwe. Letlhakore le, le amana le tshiamo kgotsa bosula, e seng kopano ya matlhakore a mabedi a. Se se buiwang fano, se tlhalosa fa go na le bakwadi ba ba ka tlhaolang moanelwa yo o sa itekanelang

jaaka yo o siameng go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa ditiragalo. Fa ka fa letlhakoreng le lengwe, go sa ntse go na le bakwadi bangwe ba ba ka tllaolang moanelwa yo o sa itekanelang e le yo o tlhokang tshiamo go tloga fa dikgang di simololang teng go fitlha kwa di felelang teng.

Fa go buisiwa dikgankhutshwe tse di tlhophilweng ke tlhotlhomisi e, go lemogiwa gore bakwalakhutshwe ba tsona le bona ba dirisa baanelwa ba ba sa itekanelang ba basadi. Go tswa mo dikgankhutshweng tse, patlisiso e ya go tllaola sekao se le sengwe sa moanelwa yo o sa itekanelang wa mosadi go emela letlhakore le le lengwe le le lebaganeng le tshiamo le sekao se le sengwe sa moanelwa yo o sa itekanelang wa mosadi yo o emelang letlhakore le le lengwe le le golaganeng le bosula.

Mo kgankhutshweng ya 'MmaModiegi', *Iphimole dikeledi* (1987) ya ga Sikwane, go na le moanelwa, e bong, MmaModiegi yo o leng bosula gonne ga a batle bahumanegi. O eletsa e kete morwaadie, e bong, Modiegi a ka nyalwa ke monna yo ena (MmaModiegi) a mo ratang, e bile a na le sa gagwe. Kgang e, ga e ya siama go ya ka Molao wa Ditshwanelo (*Bill of Rights*). MmaModiegi o gataka ditshwanelo tsa ga morwadie ka go mo pateletsa selo se a leng kgatllhanong le sona. Fa go buisiwa kgankhutshwe e, go lemogiwa gore moanelwa yo wa mosadi o na le makoa. Ka jalo, babuisi ga ba mo rate go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa ditiragalo ka ntlha ya makoa a, a gagwe.

Mo kgankhutshweng ya 'Mafaratllhatlha a botshelo' le 'Sego sa metsi', *Mafaratllhatlha* (1987), ya ga Chikane, go na le molaetsa o le mongwe (mathata a bogadi le melao ya setso). Balwantshiwa ba basadi, mo dikgankhutshweng tse pedi tse, ke Seapei le MmaPulane. Baanelwabagolo ba ba basadi, ba dira ditiro tse di ngokang babuisi ka gonne ba amanngwa le tlotlo. Babuisi ba ba ratela tlotlo e go buiwang ka ga yona fa godimo fa.

Babuisi ba ba rata go tloga kwa tshimologong ya dikgang go fitlha kwa bokhutlong jwa tsona ka gonne ga ba belaele sepe tse di diriwang ke bona.

Ka kakaretso go tla gatelelwa gore ponagalo e e tlhagelelang ya moanelwa yo o sa itekanelang ke go nna le nonofo e le nngwe kgotsa letlhakore le le lengwe le le lebaganeng le tshiamo kgotsa bosula. Fa moanelwa yo a siame, o tla siama go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa kgankhutshwe. Fa a le bosula le gona o tla nna bosula fa dikgang di simololang go fitlha fa di felelang teng. Ka mafoko a mangwe, moanelwa yo ga a fetoge.

5.1.8 Moanelwa yo o itekanetseng

Go lemogilwe gore go na le pharologano magareng ga moanelwa yo o sa itekanelang le yo o itekanetseng. Ka jalo, tlhotlhomisi e, e ya go rarabolola bothata bo ka go latela ditlhaloso tsa baanelwa ba ba tlhagisiwang ke boLekganyane.

Fa a senola moanelwa yo, Forster (1927: 106) o mo tlhalosa jaaka moanelwa yo o nang le matlhakore a le mabedi (*two-dimensional*) kgotsa go feta foo (*multi-dimensional*). Go tswela pele, a re moanelwa wa mofuta o, o tshwanetse go gakgamatsa. Kgang e, e tlhalosa gore fa moanelwa yo a sa gakgamatse, go ka twe, ke moanelwa yo o sa itekanelang. Fa mokwadi a mo tlhagisa e le moanelwa yo o sa kgodiseng le gona o ya go bidiwa moanelwa yo o sa itekanelang le fa a itira jaaka e kete o itekanetse. Forster a re moanelwa yo o itekanetseng, o senola semelo sa motho se se raraaneng. Le fa go ntse jalo, o kgotsofatsa babuisi ka gonne o tshwantshanya marara a botshelo jwa motho wa lefatshe le le ka kwano. Ke ka ntlha e go tweng, o na le katlego e kgolo mo botshelong jwa gagwe. Ka fa ntlheng e nngwe, Forster a re moanelwa wa mofuta o, o amanngwa le matlhotlhapelo gonne a re:

Round characters are people who are fit to perform tragically for any feelings except humour and appropriateness [ts. 100-101].

Balatedi ba ga Forster (1927: 100-101) ba atolosa se se buiwang mo godimo fa ba re, moanelwa yo o itekanetseng o na le tharaano e e rileng, mme e rotloediwa ke mabaka a a iphitlhelang fa go ona. Ke ka foo go tweng, go bokete go tlhalosa moanelwa yo fa a bapisiwa le motho wa madi le nama ka gone gantsi ditiro tsa gagwe di a gakgamatsa, gape di a kgodisa. Fa moanelwa yo a tlhoka dintlha tse di tlhalosiwang tse, go raya gore ke moanelwa yo o sa itekanelang, fela o itira yo o itekanetseng. Ke ka mokgwa o Heese le Lawton (1988: 133) ba reng moanelwa wa mofuta o, o na le ditlwaelo tse di rileng. Ke motho yo o nang le kगतlhego ya go batla go ikitse gore ke motho wa mofuta mang.

Bakwadi ba bangwe fa ba kwala ka ga mofuta o wa moanelwa yo o itekanetseng, segolothata, mo dikwalweng tsa go tshwana le '*Motifi wa Makgoeng*', ba mo tlhalosa e le moanelwa yo o siameng kwa tshimologong, mme e re fa gare ga sekwalwa, a bo a fetoga go nna yo o bosula. Kgabagare fa dikgang di ya kwa bokhutlong moanelwa yo, a boe a siame gape. Se se gatelelwang ka moanelwa yo o itekanetseng ke gore ke moanelwa yo o fetogang le mabaka ka gone o rata go itemogela bonnete jwa dilo tse di mo farafarileng.

Medalie (2002: 102-103) o kगतlhanong le se se buiwang ke Forster mabapi le tlhaloso ya moanelwa yo o itekanetseng gone ena a re moanelwa yo o na le matlhakore a le mabedi, e leng, la go siama le le le bosula. Lekganyane (2002: 34) o gatelela kang e ka go farologanya mofuta e le mebedi e ya baanelwa ka gore a re, moanelwa yo o itekanetseng o na le matlhakore a le mabedi, la go siama le le le bosula, go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa dikgang tsa sekwalwa.

Ka go rialo, patlisiso e ya go sala tlhaloso ya Lekganyane le Medalie morago e e reng, moanelwa yo o itekanetseng o na le matlhakore a le mabedi, e leng, la tshiamo le le le bosula. Ka tsela e, go ya go sekasekiwa dikgankhutshwe tse di tlhophilweng ke tlhotlhomisi, go bona fa go na le moanelwa yo o itekanetseng.

Mo dikgankhutshweng tsa Setswana go lemogile fa go na le baanelwa ba basadi ba ba itekanetseng. Go tswa mo dikgankhutshweng tse, patlisiso e ya go tlhaola sekao se le sengwe sa moanelwa yo o itekanetseng go emela matlhakore a le mabedi a, a botshelo.

Mo kgankhutshweng ya 'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago...' le 'O nkutlwe', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, go na le baanelwabagolo ba basadi ba ba tlhagisiwang jaaka batho ba bolebatshadi jwa Bophirima. Baanelwabagolo ba ba basadi, ke Tselane le Kedisaletse. Ba siame ka gonne ba na le maitshwaro. Maitshwaro a, a lebagane le go tlotla malapa a bona. Tiragalo e, babuisi ba e rata, ke ka ntlha e go buiwang ka letlhakore la ntlha la sekwalwa le le golaganeng le tshiamo. Se se gakgamatsang babuisi ke gore baanelwabagolo ba ba basadi, ba a fetoga. Ga e sa tlhole e le bale ba ba siameng ka gonne ba dira ditiro tse di maswe ka go nna matlhomantsi. Ga ba na maitshwaro ka gore ga ba sa tlotla malapa a bona. Tiragalo e, babuisi ba e tlhoile ka gonne baanelwa bale ba tshiamo ga e sa tlhole e le ba tshiamo, mme ke ba ba bosula.

Mo kgankhutshweng ya 'Lerato le e seng lona', *Mpolelele dilo* (1972), ya ga Magoleng le Ntsime, go na le moanelwamogolo wa mosadi, e bong, Mmina. Le ena go a tlhokagala gore a bidiwe moanelwa yo o itekanetseng. Mmina o ratana le lekau le le lengwe, le go tweng, ke Kgotla. Ka tsela e, babuisi ba a mo rata. Ka ntlha ya mathata a lerato, Mmina o tlogela Kgotla, mme o ithatela lekau le lengwe gape, e leng, Kerileng ntswa a sa bolelela Kgotla gore ga a sa tlhole a mo rata. Tiragalo e, babuisi ba kgatlhanong le yona ka

gore motho yo ba neng ba mo rata o fetogile, mme ga e sa tlhole e le yo o dirang tshiamo. Kwa bokhutlong jwa ditiragalo, Mmina o a fetoga, mme o a itshola mo tiragalong e mpe e a e dirileng ya go tlogela lekau la gagwe la bogologolo. Mmina o boelana le Kgotla, lekau la gagwe le le mo ratang thata. E, ke tiragalo e e itumedisang babuisi gonne fa ba kopana le baratani ba, kwa tshimologong ba solofela gore bobedi joo, bo ya go fitlhela lenyalo.

5.2 TSHOSOBANYO

Ka go rialo go lemogiwa gore go na le pharologano magareng ga moanelwa yo o sa itekanelang le yo o itekanetseng:

Moanelwa yo o sa itekanelang	Moanelwa yo o itekanetseng
O na le letlhakore le le lengwe	O na le matlhakore a le mabedi kgotsa go feta
O na le metlae	O a gakgamatsa
Ga a tlhalosiwe ka botlalo	O tlhalosiwa ka botlalo
O tlhalosiwa ka lefoko le le lengwe	O na le ditlwaelo tse di rileng
Ga a na dipharologantsho tse dintsi tse a ka itsiweng ka tsona	O na le lipharologantsho tse dintsi tse a itsiweng ka tsona
Ga a atlege mo botshelong	O na le katlego e kgolo mo botshelong jwa gagwe
O itsiwe ka bonako gape puo ya gagwe e tlwaelegile	Go bokete go tlhalosa semelo sa moanelwa yo fa a bapisiswa le motho wa nama
Ga a fetoge	O fetoga le mabaka
O molemo kgotsa o bosula	O molemo e bile o bosula

Pharologano e ya baanelwa, e ya go thusa mo tshenolong ya semelo sa baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tse di tlhophilweng mo Setswaneng.

KGAOLO YA BORATARO

6.1 MEKGWA YA GO TLHALOSA SEMELO

6.1.1 Matseno

Kgaolo e, e golagane le tlhaloso ya semelo sa baanelwa ba basadi (balwantshiwa) ka gonne ke yona e e yang go thusa go bona ka fa bakwalakhutshwe ba ba tlhophilweng ke tlhotlhomisi e, ba apesitseng baanelwa ba bona kobo ya tlhaloso ya semelo sa baanelwa ka teng.

Frakes le Traschen (1969: 1), Ryan le van Zyl (1982: 19) le Lekganyane (2002: 36) ba tlhalosa gore go na le mekgwa e le mebedi e megolo ya go tlhalosa semelo sa baanelwa, e leng, (a) o o tlhamaletseng (*expository method*) le (b) o o sa tlhamalalang (*dramatic method*).

Go ya go tlhalosiwa mekgwa e le mebedi e, go bona ka fa e ka nnang le kamano ka teng mo tlhalosong ya semelo sa baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tsa Setswana.

6.1.2 Mokgwa o o tlhamaletseng

Fa ba tlhalosa mokgwa o, Wymer le ba bangwe (1978: 33) le Lekganyane (2002: 36) ba re ke go tlhalosa dikgang phaa, go sa fitlhiwe sepe gore se se tlhagisiwang se tswelele jaaka se ntse le gona ka nepagalo. Kenney (1966: 34) le Attenbernd le Lewis (1966: 56) ba re ke fa mokwadi a itlhalosetsang baanelwa ba gagwe gore ke batho ba mofuta mang. Go ya ka Boshego (1993: 63) mokgwa o, o tlwaelegile thata gonne mokwadi kgotsa moanedi ke ena yo o tlhalosetsang babuisi dikgang tse di mabapi le semelo sa baanelwa ba basadi. Ka fa letlhakoreng le lengwe, ga twe, ke fa mokwadi a nang le tetla

teng ya go dira ditshitshinyo tebang le tshobotsi kgotsa yona mekgwa ya baanelwa.

Mokgwa o, go ya ka fa Krog (1966: 30) a kayang ka teng, o na le mathata fa o dirisiwa o le osi ka gonne o kgoreletsa babuisi go itshenolela baanelwa ba ba buisang ka ga bona gore ba ntse jang. Fa a tiisetse ntlha e, Mafela (1988: 19) a re:

Readers today do not like a long description of your hero or heroine. They want a few salient points brought out so that the characters have an individuality but they are far more interested in getting into the mind of characters than spending time on what he or she looks like.

Babuisi ba tshwanetse go ithuta baanelwa gore ke batho ba ba ntseng jang, e seng gore ba utlwe ka mokwadi. Mokwadi ga a tshwanela go tlhalosa semelo sa baanelwa ba sekwalwa. Knott (1983: 42) a re tiro e, o tshwanetse go e tlogelela babuisi. Ke ka ntlha e Mafela (ibid) a reng mokgwa o, o tshwanetse go dirisiwa ga mmogo le motho wa boraro (mmuiwa) ka gonne fa o le nosi go ya ka Raselekoane (1991: 100) o fetsa babuisi maatla a go nna le seabe mo go ikakanyetseng. Ke ka moo Mawela (1994: 36) a rumang ka gore go ka nna botoka fa mokwadi a ka dirisa mekgwa yotlhe ya go tlhalosa semelo sa baanelwa gore babuisi le bona ba nne le seabe mo sekwalweng.

Tlhotlhomisi e, e ya go latela tlhaloso ya Mawela malebana le mokgwa wa go tlhalosa o o tlhamaletseng ka gonne ga se mokgwa o le mongwe o o ka dirisiwang fa go sekasekiwa semelo sa baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tsa Setswana.

6.1.3 Mokgwa o o sa tthamalalang

Mafela (1988: 18) fa a bua ka mokgwa o o sa tthamalalang a re:

Dramatic technique is the means whereby an author merely presents his characters leaving them to do the talking and the acting.

Mo mokgweng o, ke gona mo babuisi ba newang tšhono ya go lekodisisa botho (semelo) jwa baanelwa ka go ela tlhoko tse ba di buang, tse ba di dirang ga mmogo le tse ba di akanyang. Ntombela (1994: 131) o oketsa ka gore mokgwa o o sa tthamalalang, o arotswe ka dikarolwana di le pedi, e leng, (a) ditiro le (b) tikologo gone baanelwa ba, ba diragatsa le go diragalelwa ke ditiro fa lefelong lengwe ka nako e e rileng. Lekganyane (2002: 37) a re le fa Ntombela a bua ka ga ditiro tsa baanelwa a dirisa mokgwa o o sa tthamalalang, fela mokgwa o wa go tthalosa semelo sa baanelwa ka ditiro tsa bona ke o o tthamaletseng.

BoGrobler (1992: 81), Porosky (1995: 25) le Kercheval (1997: 63) ba re mo mokgweng o o sa tthamalalang, ke fa baanelwa ba ipontshang tota gore ke batho ba mofuta mang. BoSikwane (1984: 57) ba tswetsa kgang e pele ka go tthalosa gore fa mokwadi a nta baanelwa go itshenola se ba leng sona ka ditiro le dipuo tsa bona, o a bo a dirisa mokgwa wa tiragatso. Kgang e, e netefadiwa ke Hudson (1965: 25) fa a re baanelwa ba itsiwe ka ditiro tsa bona go tshwana le setlhare fa se itsiwe ka maungo a sona. Fa ba tswetsa puo ya mosekaseki yo pele, Serudu (1979: 13) le Wright (1986: 16) ba re ga se ditiro le dipuo tsa baanelwa fela tse di thusang babuisi go itse batho ba ba buisang ka ga bona mo sekwalweng, mekgwa, maitsholo le dikgolagano tsa bona le baanelwa ba bangwe le tsona di botlhokwa thata mo tthalosong ya semelo sa baanelwa ba basadi. Ke ka ntlha e Shipley (1970: 4) a reng:

It is this self-activity of the characters that draws the reader more fully into the flow of the narrative. What characters do, think and even dream provides enormous insight into their make up. It allows the reader to form his opinion about the characters by observing their actions and their behaviour.

Ka ditiro tsa baanelwa, babuisi ga ba itse botho jwa bona fela, gape ba kgona le go utlwisisa ka botlalo kelelo ya ditiragalo tsa sekwalwa. Ke ka ntlha e Joseph (1974: 44) a atolosang ntlha e ka gore tlhaloso ya semelo sa baanelwa e ikaegile thata ka boleng jwa dikgang tsa sekwalwa. Se, se tlhalosa gore fa baanelwa ba dira ditiro tsa bona, ga ba a tshwanela go fetogafetoga gonne babuisi ba ba tlwaetse ka ditiro tseo go tloga kwa tshimologong go fitlha kwa bokhutlong jwa tsona.

Ka fa tlase ga mokgwa e megolo e, Scrivner (1968: 143), Lee (1971: 224) le Lekganyane (2002: 37) ba re go na le mefuta e mentye, e leng:

- ka fa mokwadi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng;
- ka fa moanedi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng;
- ka fa moanelwa (molwantshiwa) a itlhalosang ka teng; le
- ka fa moanelwa (molwantshiwa) a tlhalosiwang ke baanelwa ba bangwe ka teng.

Lekganyane (2002: 37) o ruma ka gore se se buiwang ke mokwadi se golagane le mekgwa e le mebedi e megolo, e leng, o o tlhamaletseng le o o sa tlhamalalang. Ka fa ntlheng e nngwe, ka fa molwantshiwa a itlhalosang ka teng le ka fa a tlhalosiwang ke baanelwa ba bangwe ka teng, yona e amana le mokgwa o o tlhamaletseng fela.

Le fa batiori ba ba fa godimo ba tlhalosa mekgwa e le mebedi e, ya go tlhalosa semelo sa baanelwa ba basadi, e leng, o o tlhamaletseng le o o sa tlhamalalang, fela tlhaloso ya teng ga e bonolo. Kgang e, e raya gore fa go ka elwa tlhoko tlhaloso ya mokwadi fa a senola baanelwa, e tlhagelela mo mekgweng e le mebedi e. Ka jalo, babuisi ba ka nna le ketsaetsego ya go lemoga pharologano magareng ga mokwadi fa a senola baanelwa mo karolong ya mokgwa o o tlhamaletseng le fa a ba tlhalosa mo karolong ya mokgwa o o sa tlhamalalang ka gonne karolwana e, e tswelala mo mefuteng e le mebedi e.

Tlhotlhomisi e, e ya go nolofatsa tlhaloso ya mekgwa e le mebedi e, ka go dirisa lenaneo le le latelang:

- **Ka fa mokwadi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng**

Ka fa Bromley (1977:141), Heese le Lawton (1988: 38) le Phelan (1930: 83) ba buang ka teng, mokwadi fa a bopa baanelwa mo sekwalweng, o a bo a na le sengwe se a ratang go se lemosa babuisi. Keletso ya gagwe ke go ba tsibosa ka ntlha nngwe ya botshelo e ba senang kitso ya yona. Burgoyne (1973: 60), Madden (1980: 7) le Price (1983: 38) ba tiisetsa ka gore sona se mokwadi a se buang, babuisi ba ya go se tsaya jaaka se ntse gonne ke sona se ba senolelang semelo sa baanelwa ba sekwalwa seo. Se ba se gatelelang fa ke gore mafoko a a tswang mo molomong wa mokwadi a na le morethetho (*rhythm*) o mogolo go gaisa a motho yo mongwe mo go tlhaloseng semelo sa baanelwa. Ke ka moo, Mafela (1988: 19) le Boshego (1993: 75) ba reng mokwadi yo o ithadisetsang baanelwa, ke ena mmueledi (*spokeman*) gonne o itse tshedimosetso yotlhe e e mabapi le bona go tshwana le maitseo, dikakanyo le maikutlo.

Serudu (1979: 13) le Perrine (1983: 66) ba re mokgwa o, ke '*direct narrative statement*' ka gore mo go ona mokwadi ke ena yo o kgonang go tlhalosa

tshobotsi, mekgwa, dipuo, ditiro le dikakanyo tsa baanelwa. Hughes (1971: 590) a re le fa baanelwa ba bangwe ba sa amege mo tseweletsong ya ditiragalo, fela mokwadi o kgona go buisa ka bongwe ka bongwe dinonofa tsa bona. Ga twe ga a dire seo fela, gape o kgona le go dira dithebolo ka baanelwa kgotsa a se ka a di dira. Ke ka ntlha e boGrobler (1992: 82) ba reng mokwadi yo o ntseng jaana, o bontsha gore o na le dithata tsa go tsaya ditshwetso boemong jwa baanelwa ba sekwalwa sa gagwe. Go ya go ka fa Hall (1981: 37) a di bonang ka teng, fa mokwadi a ithadisetsa semelo sa baanelwa ka boena, ka mafoko a mangwe, o pateletsa babuisi go amogela baanelwa go ya ka tlhaloso ya gagwe ka go ba tima tšhono ya go ba itlhatlhobela gore ke batho ba mofuta mang. Boshego (1993: 1) a re fa mokwadi a dira jalo, o a bo a nyatsa babuisi.

Go ka wediwa ka gore batiori ba ba fa godimo, ba re fa mokwadi a itshenolela semelo sa baanelwa ba basadi (balwantshiwa) kgotsa sa moanelwa yo mongwe fela, go tlhokomelwa thata ditiro le dipuo gore semelo sa gagwe se tsewelele mo pepeneneng.

▪ **Ka fa moanedi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng**

Mafela (1988: 19) le boChaphole (1992: 132) ba re fa mokwadi a sa kgone go senola semelo sa baanelwa ba basadi ka boena, a ka nna a dirisa moanedi kgotsa mongwe wa baanelwa ba sekwalwa. Dietrich le Sundell (1967: 78) ba re mokwadi yoo, o dirisa lentswe le go sa itsiweng kwa le tswang teng go tlhalosa semelo sa baanelwa. Ba re lentswe le, ke moanedi, mme ke lona le le tlhagisetsang babuisi dikgang tsa semelo sa baanelwa ba basadi gore ke batho ba mofuta mang ka go tsena mo dikakanyong tsa bona, go tlhalosa sebopego sa bona, go ba bapisa le baanelwa ba bangwe le go ba farologanya. Wagenknecht (1947: 50), Heines (1971: 4) le Fredrich (1995: 96) ba re ka go reetsa puo ya moanedi tebang le baanelwa ba basadi, go ka itemogelwa semelo sa bona. Gape ba re ka tiriso ya dikapuo le dikarolo tse dingwe tsa

puo, semelo sa baanelwa ba basadu se ka tswelediwa ke moanedi. Lee (1971: 224), Winks (1980: 84), Wilton (1994: 101) le Ogude (1997: 76) ba oketsa ka gore mmuiwa (motho wa boraro) le ena a ka dirisiwa go senola semelo sa baanelwa ba basadi. Ntombela (1994: 13) o konosetsa ka gore karolo e ya go tlhalosa semelo sa baanelwa ka moanedi e tlwaelegile thata, mme mo go yona go dirisiwa mokgwa o o tlhamaletseng.

Go ka akarediwa ka gore moanedi ke mokwadi yo mongwe yo o lehang go thusa mokwadi fa a nang le mathata teng a go tlhalosa dikgang tse a sa di itseng. Ka gonne mokwadi le moanedi ba batlile go tshwana, go tshwanetse ga tlhokomelwa gore moanedi o farologana le mokwadi gonne ena fa a sa itse tlhaloso ya tiragalo e e rileng, o na le gona go botsa babuisi dipotso go rarabolola mathata ao. Ka fa ntlheng e nngwe, mokwadi ga a ngoke maikutlo a babuisi fa a anela ditiragalo tse di rileng tsa sekwalwa ka gonne o a itse gore babuisi ga ba na kitso ya dikgang tse a di anelang.

Le fa bakwalakhutshwe ba Setswana ba sa dirise thekeniki e ya moanedi thata, fela tlhotlhomisi e lemogile gore Malope ke yo mongwe wa bakwalakhutshwe ba Setswana ba ba dirisang thekeniki e ka katlego e kgolo.

▪ **Ka fa moanelwa (molwantshiwa) a itlhalosang ka teng**

Mogapi (1993: 6) a re kwa ntle ga mokwadi go thadisetsa babuisi baanelwa ba sekwalwa sa gagwe, a ka nna a ba neela go itoka ka fa ba ratang ka teng. Ga twe mokwadi o dira se go gatelela botho (semelo) jwa baanelwa bao ka gore ba ya go ipolela se ba leng sona ka botlalo. Watts (1996: 64) fa a gatela pele a re, mokgwa o, o mosola thata ka gonne batho ba ba tshelang mo lefatsheng ga ba kitla ba bua maaka ka tse di ba lebaganeng. Fa baanelwa ba sekwalwa ba ithadisa gore bona ke batho ba ba ntseng jang, ba ya go itlhalosa mo babuising jaaka ba ntse, mme ditlhopha tsoopedi di tla aga botsalano gonne ga go na yo o tsietsang yo mongwe.

BoGrobler (1992: 81) ba utolola gore le fa mokgwa o, o le o o tlhamaletseng fa baanelwa ba basadi ba ithadisang kgotsa ba buang ba le nosi teng, fela o na le mathata ka gonne baanelwa bao fa ba ipolela mo babuising, ka nako e nngwe ba ka bua maaka, ba ka bo ba le bannye go ka ikitse gore bona ke batho ba ba ntseng jang kgotsa ba bo ba golofetse mo tlhaloganyong go tlhalosa semelo sa bona. Ka go rialo, babuisi ba tshwanetse go itse gore fa baanelwa ba ba rileng ba itlhalosa, tse dingwe tse ba di buang ga di kitla di ikanyega gotlhelele. Ntlha e, e tlhalosa gore babuisi bao ba tla tshwanelwa ke go ikatlholela baanelwa bao ba basadi, ka go ela tlhoko ditiro le dipuo tsa bona ka gonne ke tsona tse di ka ba tlhalosang botoka (Conradie, 1981: 24). Ke ka moo, Kenney (1966: 35) le Lekganyane (2002: 53) ba reng fa baanelwa ba itshenola, go tshwanetse ga lekodisisiwa dikarolwana di le pedi, e leng, (a) ditiro le (b) dipuo tsa bona.

- **Ka fa moanelwa (molwantshiwa) a tlhalosiwang ke baanelwa ba bangwe ka teng**

Mawela (1994: 35) o bua gore moanelwa a ka tlhalosiwa ke baanelwa ba bangwe ka mokgwa o o tlhamaletseng. Kerman (1968: 8) a re ditshitshinyo go tswa mo go moanelwa yo o rileng mabapi le moanelwa yo mongwe, ke se se bidiwang gore ke '*double perspective*'. Tlhaloso e, e raya gore mokwadi a ka dirisa moanelwa wa ntlha go tlhalosa semelo sa moanelwa wa bobedi, fa ka fa letlhakoreng le lengwe, moanelwa yoo wa bobedi le ena a ka nna a itsise babuisi ka se se leng mo monaganong wa gagwe tebang le moanelwa wa ntlha.

Lekganyane (2002: 50) a re fa baanelwa ba bangwe ba kgona go tlhalosa semelo sa moanelwa (molwantshiwa) yo mongwe gore ke motho yo o ntseng jang, ka nako e nngwe ba ka nna ba se bue nnete ka ga semelo sa gagwe kgotsa ba mo tlhalosa ka go mo nyatsa, mme ba sa lemoge fa ba dira phoso. Mawela (1994: 34) a re le fa baanelwa ba ba bangwe ba tlhalosa semelo sa moanelwa yo mongwe kgotsa ba dira ditshitshinyo ka ga gagwe, mokgwa o,

le ona o na le dithapolo ka gonne o ka dira gore sekwalwa se latlhegelwe ke boleng jwa sona. Fa mokwadi a dirisa mokgwa o thata, babuisi ba tla bo ba fiwa nako e khutshwanyana go ikakanyetsa kgotsa go nna le tšhono mo go itshenoleleng botho (semelo) jwa baanelwa ba go buisiwang ka ga bona. Ke ka lebaka le Morgan (1943: 23), Raselekoane (1991: 67), O Connell (1996: 3) le Meyer (1997: 99) ba reng dipuo tsa baanelwa mabapi le moanelwa yo mongwe di tshwanetse go sekasekiwa ka kelotlhoko pele di ka tsewa go nna tsa mannete. Ka dinako dingwe baanelwa ba, ba ka bo ba bua se e seng boammaaruri, mme babuisi bona ba emisa ditsebe ka ntlha ya tlhaloso ya semelo sa moanelwa e e sa nepagalang.

Watts (1996: 64) a re thekeniki e, e dirisiwa ke mokwadi fa maemo le diabe tsa baanelwa di farologana. Ke ka mokgwa o Lekganyane (2002: 57) a reng, go reetsa baanelwa ba babedi kgotsa go feta foo, ba buisana, go botsa babuisi dipotsa di le dintsi kgotsa go ba itsise dintlha di le mmalwanyana mabapi le baanelwa bao. Go ka wediwa ka gore mosola o mogolo wa thekeniki e ya go tlhalosa semelo sa moanelwa (molwantshiwa) ka baanelwa ba bangwe, ke go gatelela botlhokwa jwa (a) ditiro le (b) dipuo tsa baanelwa tse di golaganeng le semelo sa moanelwa (molwantshiwa) yoo.

Ka bokhutshwane go ya go tlhotlhomisiwa semelo sa baanelwa ba basadi mo dikgankhutshweng tsa Setswana go ya ka fa bakwalakhutshwe ba ba tlhalosang ka teng. Go tla akarediwa tlhaloso ya semelo sa baanelwa ba basadi go tswa mo dikgankhutshweng di sekae fela.

- **Ka fa Moroke le Ntsime ba tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng**
- **'O potile noga ka fa mosimeng'**

Mo kgankhutshweng ya 'O potile noga ka fa mosimeng', *Tsa fa Isong* (1968), ya ga Moroke, mokwalakhutshwe o senola Madinawa, moanelwa wa mosadi jaaka legodu ka gore a re:

'A boela a utlwa gore mosadimogolo o thulametse mme a tsenya seatla mo kgetsaneng ya khiba ya mosadimogolo. A bona kgetsana ya motsoko e na le madi. A leba kwa le kwa go tlhomamisa gore ga go motho ope yo o mmonang, a tsaya kgetsana ya madi, a e rwalela le setlhako, mme a tswa a tsamaya' [ts. 1].

Mokwalakhutshwe o tsweletsa kgang ya gagwe pele ka go re, Madinawa ke leferefere ka gonne o baya madi a a utswitseng mo motho yo mongwe a ka se keng a akanya gore a ka nna fa teng:

'Segakolodi sa gagwe sa mmolelela gore koko Sara o mmatla ka ntlha ya madi a a mo setlhakong se a se rweleng, mme ke mang yo o tla supang gore ke ena yo o tshotseng madi a mosadimogolo wa sefofu? A tlhomamisa mo mogopolong wa gagwe ga go na motho ope yo o mmonyeng a tsaya madi. Le fa a ka isiwa tshekisong, mosadimogolo wa sefofu o tla tlhoka bosupi. Le fa go ntse jalo, Madinawa o tshwanetse gore a nne botlhale jaaka noga. Motho a ka tsietsa mosadimogolo wa sefofu mme ga a na nonofo ya go tsietsa mafokisi. Sekukuni se bonwa ke sebatladi' [ts. 2].

Moroke o tlhalosa Madinawa jaaka motho yo o bosula gonne a re ke legodu, e bile ke senokwane. O godisa bogodu le bonokwane joo ka go bo feteletsa ka ntlha ya gore o bo golaganya le moanelwa yo o tlhokang thuso ya batho ba

bangwe. Madinawa o utswetsa mosadimogolo madi, e seng mosadimogolo fela, empa wa sefofu. Kgang e, e tlhalosa tiro e e bosula e e diriwang ke Madinawa ya go utswa madi a mosadimogolo wa sefofu. Ka go dira jalo, Moroke o dira gore babuisi ba tlhoe moanelwamogolo yo wa mosadi, e leng, Madinawa ka gone o utswetsa motsofe yo gape a otlilweng ke tlhago.

- **'Lerato le e seng lona'**

Fa go tswelwa pele, mo kgankhutshweng ya 'Lerato le e seng lona', *Mpolelele dilo* (1972), ya ga Magoleng le Ntsime, Ntsime o pateletsa babuisi go bona moanelwamogolo wa mosadi jaaka motho yo o matlhomantsi:

'Mmina le ena o ne a le mo gare ga lebelo leo le pheretlhego eo. Mowa wa gagwe wa akgaakgega, a sa ipone fa a leng teng. A utlwa maikutlo a gagwe a kwela a etsa a pholwana ya sekwera. A utlwa lerato la gagwe mo go Kgotla le tlhoka maitsetsepelo. A utlwa gore medi ya lona ga e a totomela sentle mo pelong ya gagwe. Ka ga moo fa le ka tomolwa la latlhelwa kwa a ka se utlwe botlhoko mo pelong. Ka ga moo a utlwa le phepheulwa ke medumo ya motho a sa mo itse' [ts. 47].

Ka fa letlhakoreng le lengwe, mokwalakhutshwe o tlhalosa Mmina jaaka moanelwamogolo yo o boikgantsho le mabela ka gore a re:

'Fa a fetsa go latlhela mafoko a, Mmina a menoga ka bofefo a boela kwa go Kerileng, a tsamaisa dinoka tse di phaphathi ka mabela a otlhe' [ts. 49].

Ntsime o tlhalosa Mmina jaaka motho yo tlhokang maitsholo. Ka setso sa Setswana mosadi o tshwanetse go nna le lekau le le lengwe fela ka gone fa a ka nna le makau a go feta bongwe, setšhaba se ya go mo kgoba. Ka fa letlhakoreng le lengwe, lekau lona le ka nna le makgarebe a go feta bongwe. Tlhaloso e e ntseng jaana, e gatelela go tlhoka ditshwanelo ga basadi mo dithulaganyong tsa lenyalo.

Fa a tlhalosa semelo sa ga Mmina, mokwadi o mmona e le moanelwamogolo wa mosadi yo o ikgantshang kana yo o ikgogomosang: 'a tsamaisa dinoka tse diphaphathi ka mabela a otlhe'. Tlhaloso ya mofuta o, go ya ka fa moanelwa wa mosadi a tlhagisiwang ka teng ke mokwalakhutshwe wa Setswana, ga se e babuisi ba basadi ba ka e amogelang ka gore e nyenyefatsa bosadi jwa bona. Se, se senola fa mosadi e le sebopiwa se se nyatsegang fa se bapisiwa le sebopiwa sa monna.

Go ka rungwa ka gore bakwalakhutshwe ba Setswana ba tlhalosa semelo sa baanelwa ba basadi ka mokgwa wa lenyatso. Ba ba senola ka gore ke maferefere, dinokwane, batho ba go se tshepagale le magodu. Ba dira jaana ka gone ba sa ntse ba tseela motho wa mosadi kwa tlase fa a bapisiwa le wa monna.

- **Ka fa moanedi a tlhalosang moanelwa (molwantshiwa) ka teng**

Mo kgankhutshweng ya 'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago...', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, mosadimogolo MmaMmualebe, ke ena moanedi, mme o tlotlela Morongwe, setlogolo sa gagwe, kgang e e mabapi le botshelo jwa bolebatshadi jwa Bophirima jo batho ba bona ba senang maitsholo:

'Go ntsere lobaka lo loleele ngwana 'a ngwanaka go lemoga fa sekolo se sa arabele mathata otlhe a

botshelo – mathata a a tshwanang le boitshoko jwa go golega maikutlo a a fufulang jaaka pitsa ya mateng kana mathata a go bapala maitemogelo... Kitso e lo e tsayang kwa sekolong ke motshe le kika le mabele: ga se bopi jo bo bonwang fa go sena go setlwa: ke molamu le ntšwa ya monna a ya letsomo: ga se mmutla o o bolailweng ke motsomi: ke lerumo le thebe: ga se phenyo le seditsi sa motlhabani yo o neng a bolotse' [ts. 1].

Mosadimogolo MmaMmualebe ke ena moanedi, mme o tseela Morongwe dikgang tsa botshelo ka gonne o na le maitemogelo a dingwao tsa Batswana. Ka mafoko a mangwe, o gakolola Morongwe gore a se ke a tshwana le moanelwa wa mosadi e bong, Tselane yo o neng a kopanya makau a le mabedi ntswa a nyetswe. Kgang e, e bontsha gore Batswana ba sa ntse ba tlotla mekgwa le setso sa bona. Mokwadi wa dikgang tse, o dirisa mosadimogolo gore e nne ena a tlang ka dikgang tsa mofuta o ka gonne ena (mokwadi) a ka bo a sa itse tse dingwe.

- **Ka fa moanelwa (molwantshiwa) a itlhalosang ka teng**

- **'Bodiba jo bo jeleng ngwana `a mmaago...'**

Mo kgankhutshweng ya 'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago...', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, mokwalakhutshwe o dira gore moanelwamogolo wa mosadi, e bong, Tselane a itlhalose gore ena ke motho yo o ratang banna ka gonne a re:

'Ntlha o sa ka wa ntiisa mooko? Mathulwe, basadi ba boifa bofetwa lebekebeke. O itse pelo ya mosetsana, Mathulwe, ga nka ke ka e go ruta, gonne e bile o

mongwe wa batho ba ba kgonang go e ama. Le jaanong jaana bogolo jwa ya me bo sa le mo diatleng tsa gago, le mororo ke golegilwe ke Moatlhodi. Ga ke gane, ke wetse ke lebile, fela ke weditse ke poifo ya bofetwa – e seng lerato...! [ts. 8]

Mo botshelong, fa lekau le ratana le lekgarebe, babuisi ba solofela gore bobedi joo, bo ya go nyalana kwa bokhutlong. Fa yo mongwe a ka tlogela yo mongwe, go bontshiwa fa yo mongwe yoo, a na le makoa. Ke eng mokwalakhutshwe a dira Tselane gore e nne ena yo o tlogelang Mathulwe? O batla go senola gore mosadi gantsi ke ena yo o nang le makoa. Makoa a, ke ona a a dirang gore moanelwa yo wa mosadi a pataganye khudu ka pedi.

Go sa ntse go le foo, moanelwamogolo yo, Tselane, o tswela pele ka go itshenola se a leng sona fa mogatse a batla go itse gore seboko se tsene jang ka nthathathana:

'Tselane a mo araba ka mamina le dikeledi, e seng ka nnete. Ga reng ga sekgapha, a bua fa a ne a batla go bona gore a thari ga e a jewa ke dintšwa. Monna wa ngaka a ema madi' [ts. 10].

Fa mosadi wa Motswana a rutegile, thuto e, e a mo senya ka gonne a ka nna a tlogela lelapa la gagwe. Ka jalo, ga twe basadi ba Batswana ga ba a tshwanela go rutega. Fa dikgang di le ka tsela e, gona go raya gore mokwalakhutshwe o nyatsa basadi, gape o nyatsa le go gataka ditshwanelo tsa bona tsa botho. Ke goreng mokwalakhutshwe a dira jaana? Ke ka ntlha ya gore o batla basadi go itshwara ka mokgwa wa setso, e seng ka wa puso ya botlhe (*democracy*). Go ya ka fa mokwalakhutshwe a di bayang ka teng, ngwana wa mosetsana wa Motswana, ga a tshwanela go rutega thata gonne fa go ka nna jalo, o ya go tlhoka maitsholo. Se, ke ona molaetsa o

mokwalakhutshwe a batlang go tlhagisa semelo sa moanelwa wa mosadi ka ona.

- **'O nkutlwe'**

Mo kgankhutshweng ya 'O nkutlwe', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, go na gape le moanelwa wa mosadi yo o bidiwang, Kedisaletse. Moanelwamogolo yo wa mosadi, ke wa bolebatshadi jwa Bophirima ka gore ga a tsamaisane le dikgang tsa bolebatshadi jwa Seaforika tse di reng mosadi fa a tlhokafaletswe ke mogatse, morwarraagwe a ye seantlo. Mokwadi ka molomo wa Kedisaletse o di baya jaana:

'Ke ngwaga rra; masela a mantsho a, ke tla apola ke bo ke tlhapisiwa, morago ga ngwaga, ke botlhodi go...' [ts. 47].

Mokwalakhutshwe o thulana le kgang ya gore moanelwamogolo wa mosadi a tlogele segologolo malebana le lenyalo. O mo pateletsa gore a nne ka fa tlase ga melao ya setso, e seng ya puso ya botlhe mo monna le mosadi ba lekanang ka maemo fa go tla mo dithulaganyong tsa lenyalo. Mokwakwalakhutshwe o gatelela tlhaloso ya semelo ka tsela yona e. Ka fa ntlheng e nngwe, o tiisetse gape gore semelo sa ga Kedisaletse se se ke sa fetoga le mabaka. O batla Kedisaletse go nnela sa leruri ka fa tlase ga diketane tsa melao ya setso go sa kgathalesege gore e siame kgotsa e na le diphoso.

Mokwalakhutshwe o dira Kedisaletse gore a ratane le tsala e kgolo ya mogatsaagwe, e leng, Pekwa:

'Ke leboga mafoko a gago, rre Pekwa. Aitse ke ipoditse galekgolo gore naare Modimo o nkutlwa eng magetla a me a sa ntse a le manyeme jaana. Ke feditse

ka gore bomadimabe nkoo e le letsoku nkoo ke bo tswela molapong ... Rre, Pekwa, go dilodilwana tse ke neng ke batla gore o di nthuse, tsweetswee. O a bona rra, go re ke tlaletswe ke noka ke sa le ka kwa' [ts.49].

Go ratana le tsala ga se tiro e e siameng ka gonne go nna tsala le go nna moratiwa ke dilo di le pedi tse di farologaneng. Go nna tsala le go nna moratiwa ke ditiragalo tse pedi tse di amanang le lerato. Ka jalo, lerato le, ga le tshwane ka gope. Go na le lerato la botsalano fela le lerato la monna le mosadi go felela foo. Mefuta e le mebedi e ya lerato, fa e ka kgaogangwa, go nna le letlhoo le dipolaano kgotsa ditsikitlano tsa meno fela.

Mokwalakhutshwe o tlhalosa Kedisaletse jaaka moanelwamogolo wa mosadi yo o senyang malapa a batho ba bangwe. O dira jaana gore babuisi ba se ke ba itsalanya le ena ka gore ke motho yo o nang le makoa a a sa amogelesengeng mo setšhabeng. Kedisaletse o kgatlhanong le melao ya bolebatshadi jwa Seaforika e e buang gore mosadi fa a tlhokafaletswe ke monna, yo mongwe wa balosika o tshwanetse go godisa bana ba monna yo o tlhokafetseng, mme fa go kgonega a ka nna a belega bana le mosadi yoo.

'Motsing ke utlwang kang e, ke ne ka tshoga, ka bo ka akanya gore gongwe ke a lora. Nna ga ke ise ke bone selo sa mofuta oo se dirwa. Moruti o ne a le fano. O tlhoboseditse gore ena a ka se segofatse lenyalo la mofuta oo. Le digaboi ga di na go pegwa kwa kerekeng. A re le fa di ne di ka pegwa, o ne a tla nna kgatlhanong le lenyalo la mothale oo. O feditse ka go gatelela gore maloko a lekgotla la kereke a tla mo ema nokeng mo kgetseng e...' [ts. 50].

Kedisaletse o lwela ditshwanelo tsa gagwe tsa bosadi gonne ga a batle go nyalwa ke monna yo o sa mo rateng kgotsa yo o mmatletsweng ke batho ba bangwe. Kedisaletse ke moanelwamogolo wa mosadi wa bolebatshadi jwa Bophirima yo o nang le seabe mo dithulaganyong tsa lenyalo go ya ka fa Molaotlhommo wa naga eno o kwadilweng ka teng. Mokwalakhutshwe o sola Kedisaletse fa a sa amogele Tholo go ya seantlo. Go mo pateletsa foo, ke gona go thatafatsang pelo ya ga Kedisaletse. Gape ke gona fa go tlhalosang gore mokwalakhutshwe o gataka ditshwanelo tsa gagwe tsa bosadi.

Mo go *Mafatlhatlha* (1987), ya ga Chikane go na le dikgankhutshwe di le pedi, e leng, 'Mafatlhatlha a botshelo' le 'Sego sa metsi',

- **'Mafatlhatlha a botshelo'**

Mo kgankhutshweng ya 'Mafatlhatlha a botshelo', *Mafatlhatlha* (1987), ya ga Chikane, go na le moanelwamogolo wa mosadi yo o bidiwang Seapei, yo o tlhorisiwang ke barwa ba ga Modubu, ba mosadi wa ntlha yo o neng a mo nyetse:

'Go siame Segokotlo le Mogale, ke tla tshololela dijo tse mo dipitseng tse ke di fitlhetseng di se mo letloleng. Ke ne ke sa itse gore go na le maparego. Ke ne ke sa itse gore go na le dilo tse ke tshwanetseng go di tshwara le tse ke di ilediwang' [ts. 6].

Go ya ka fa go tlwaelegileng ka teng mo botshelong, babuisi ba solofela gore bana ba tshwanetse go reetsa le go tlotla batsadi ba bona. Mo tiragalong e, bana ga ba reetse mmaabona ka gonne ba ipona gore ba godile, ke banna. Go ya ka setso, monna o kwa godimo ga mosadi ka maemo, ke ka ntlha e bana ba, ba tlhorisang mmaabona. Melao ya mofuta o, ke ya setso ya gore fa ngwana wa mosimane a godile, maemo a gagwe a kwa godimo go feta a

mosadi. Mo kgannye e, mokwalakhutshwe o godisa tiragalo e ya gore batho ba babedi ba, ga ba lekane mo botshelong. Ntlha e, ke yona e e kgatlhanong le Molaotlomo wa naga eno, ka gore go ya ka ona, ditshwanelo tsa monna le tsa mosadi di a lekana, ga go na tse di tshwanetseng go nyatsiwa.

Mo kgankhutshweng e, Seapei o tswela pele ka gore kwa gagabo ba mo pateletsa go nyalwa ke monna yo o rileng:

'Ke tla dira jang ka bothata jo? Kwa gae nka se ye, ka ba tla nthotloetsa go tlogela monna yo. Ba tla nkgopotsa gore ga ba nkoba e bile nka se tlhoke sepe fa ke boile. Ba tla mpotsa gore ke ne ke leka go dira eng go tsena mo lelapeng la maphatsiphatsi jaana. Rre Modubu ke a mo rata. Barwa ba gagwe ke ne ke ikaeletse go ba ithuta, go ba rata le fa e se ba me, fela o ka re botshelo bo ntse bonketefalela. Boitumelo jona ke bo feleditse ke ise ke goroge fa. Ke tla tsoga ke phakelela kwa go rakgadi Seithati. O ka re ke ena a reediwang mo lelapeng le' [ts. 9].

Go ya ka Molaotlomo wa naga eno, ditshwanelo tsa botho di tshwanetse go tlotliwa le go tlhokomelwa. Ka fa barwa ba Modubu ba dirang ka teng, go a itshenola gore ga ba dire go ya ka fa Molaotlomo o buang ka teng ka gonne mokwalakhutshwe o a ba dirisa gore ba nyatse Seapei, moanelwamogolo wa mosadi. Ka setso, ba tshwanetse go mo reetsa le go mo tlotla jaaka mmaabona, e seng go mo nyenyefatsa jaaka ba dira. Jaaka Seapei a pateletsega go ba ithuta le bona ba ne ba tshwanetse go mo ithuta, mme botlhe ba simolole botshelo sešwa.

- 'Sego sa metsi'

Mo kgankhutshweng ya 'Sego sa metsi', *Mafaratlhatlha* (1987), ya ga Chikane, go na le moanelwamogolo wa mosadi, e bong, Naomi yo le ena a tlhorisiwang ke babogadi jwa gagwe. Ga a dumele gore botshelo jwa gagwe bo fetogile gonne a re:

'Molato fela ke gore ga ise ke tlwaele gore ke ga me mme e bile ga ke sa le ngwetsi jaaka ke nnile dingwaga di le somenne tse di fetileng kwa ga kokoago. Ga ke dumele gore a ke nna ke phuthologileng jaana, yo o fa ntlong ya gagwe. Kana ntlo ya motho yo mongwe ga e na boroko' [ts. 49].

Molaotlhommo o tlhalosa gore motho yo mongwe le yo mongwe o tshwanetse go nna mo a sireletsegileng teng. Bogologolo, ngwetsi e ne e patelesega go nna kwa ga mmatsaale dingwaga di sekae go bontsha bongwetsi jwa yona. Gompiano ga go sa tlhole go ntse jalo, morago ga lenyalo, monna le mosadi ba ka nne ba ipatlela mo ba ka nnang teng, e seng kwa gaabo monna. Fela ga go a ka ga nna jalo ka moanelwamogolo wa mosadi, e bong, Naomi. Ditshwanelo tsa gagwe ga di a ka tsa tsewa tsia, ke ka moo a neng a nna dingwaga di le dintsi jaana a ntse a tlhorisiwa, fela a sa kgone go itsise mogatse. Kgang e, e tlhalosa gore Naomi ke moanelwamogolo wa mosadi wa bolebatshadi jwa Seaforika gonne ga a bule molomo le fa a ntse magala ka marago. Phoso e nngwe gape e e tswelediwa ke mokwalakhutshwe ka molomo wa moanelwamogolo wa mosadi ke e:

'Maikutlo a me a kgoberegile moo ke neng ke lebetse dikano tsa me. Ke lekile go ba tima wa me molomo, fela ga ba a ke ba kgotsofala. Kajeno ba nkemisetsa seatla. Gongwe dikgolo di sa tla, ka o sa nne fa gae ka

nako tsotlhe, ke ntse ke itidimaletse fela, ke sa rate go go tshwenya. Kajeno o iponetse' [ts. 55].

Le gona fa, ditshwanelo tsa basadi di sa ntse di gatakiwa gonne go ya ka Molaotlhome ga go na motho yo o tshwanetseng go emisetsa yo mongwe seatla. Se se botlhokwa ke gore ditshwanelo tsa botho ga di a tshwanelwa go nyatsiwa go sa kgathalesege gore ke tsa mmatsaale kgotsa tsa ngwetsi. Se segolo ke gore boobabedi ke batho ba ba lekanang ka maemo, botlhe ba tshwanetse go nna ba sireletsegile, gape ba nne mo boitumelong ka dinako tsotlhe, e seng gore yo mongwe a tlhorisiwe.

Go ka rungwa ka gore bakwalakhutshwe ba Setswana ba dirisa baanelwa ba basadi go itlhalosa, mme ba bontshe lenyatso mo dipuong tsa bona. Ba tlhagisa baanelwabagolo ba ba basadi jaaka batho ba ba nang le makoa mo botshelong jwa bona go tswana le go nna matlhomantsi, go se tshepagale, go tlhoka ditshwanelo mo dithulaganyong tsa lenyalo le go tlhoka maitsholo. Ka dinako tsotlhe baanelwa ba ba basadi, ba tshwanetse go nna ka fa tlase ga melao ya setso, e seng gore ba fetoge le mabaka. Mokwalakhutshwe o dira ditshwanelo tsa baanelwa ba ba basadi gore di gatakiwe, mme ba se ke ba boniwa jaaka batho.

- **Ka fa moanelwa (molwantshiwa) a tlhalosiwang ke baanelwa ba bangwe ka teng**
- **Tsamaiso ya dikgang**

Fa go ya go tlhalosiwa semelo sa baanelwa ba basadi ka baanelwa ba bangwe mo dikgankhutshweng tsa Setswana, go ya go newa dikao di sekae fela go tswa mo dikgankhutshweng tseo. Lebaka le le dirang gore go fiwe dikao di le mmalwanyana ke ka ntlha ya fa ditlhaloso tseo tsa semelo sa baanelwa ba basadi di batlile go tswana mo dikgankhutshweng tsa Setswana. Ka jalo,

tlhaloso ya dikao tse, e ya go emela mefuta e mengwe ya dikgankhutshwe tsa Setswana.

- **'Khutsana'**

Mo kgankhutshweng ya 'Khutsana', *Mpolelele dilo* (1972), ya ga Magoleng le Ntsime, moanelwa wa mosadi, Gakenasepe o bua le moanelwa wa monna, Gabankitse malebana le moanelwamogolo wa mosadi (molwantshiwa) yo o bidiwang, Lesego. Gakenasepe a re:

'Ruri Gabankitse o dira eng ka lesele le o sa itseng rralona le. O senyetsa eng madi ka lesele le le tla se keng le go direla sepe. Lesego o tshwanetse go tswa mo sekolong, a disa dikgomo' [ts. 53].

Kgang ya baanelwa ba, e kgalhanong le Molaotlhommo ka gonne go ya ka ona ngwana mongwe le mongwe o tshwanetse go tsena sekolo go ithutela se a batlang go nna sona mo botshelong. Se se botlhokwa ke gore baanelwa ba, ba re, Lesego a dise dikgomo boemong jwa go ya sekolong. Ka tsela e, bona baanelwa ba, ba dirisa botlhaswa ditshwanelo tsa ga Lesego ka gonne go ya ka Molaotlhommo bana botlhe ba dumeletswe go ithuta.

- **'Lerato le e seng lona'**

Mo kgankhutshweng ya 'Lerato le e seng lona', *Mpolelele dilo* (1972), ya ga Magoleng le Ntsime, mokwalakhutshwe o dirisa moanelwamogolo wa mosadi yo o bidiwang, Mmina. Ka jalo, go ya go sekasekiwa semelo sa gagwe go ya ka fa baanelwa ba bangwe ba mo senolang ka teng:

'Kana mmaagwe Mmina ke moloi. O tla go bolaya fa a ka lemoga gore o tlogetse morwadie. Dira gore

Mmina a bolawe gore a tle a itse gore o ratana le nna ka gonne Mmina a sule. Fa a ka itse gore o ratana le nna, Mmina a ntse a le teng o tla swa. Go basimane ba dinokwane ba re ka ba kopang gore ba re direle tiro e. Wena o tshwanetse go tswela kwa nageng le Mmina jaaka baratani. Fa le le koo basimane ba, ba tla tla go le tlhasela mme wena o bo o tshaba o tlogela Mmina foo gore a bolawe. Ke leano le le bonolo thata' [ts. 49].

Mokwalakhutshwe o dirisa Gadifele go bolelela Kerileng fa mmaagwe Mmina e le moloi gore a tle a ratane le ena. Ka mafoko a mangwe, Gadifele o fufegela Mmina ka bontle jwa gagwe, e bile o batla gore Kerileng a mo nyatse gonne fa mmaagwe e le moloi ka mannete, gona go raya gore Mmina le ena ke moloi. Ka go rialo, mokwalakhutshwe o dirisa Gadifele go bua maaka ka ga Mmina gore Kerileng, moanelwa wa monna, a mo tseele kwa tlase. Kgang e, babuisi ga ba e rate ka gonne e se selo se ba se solofetseng.

- **'Tlogela ngwanake'**

Mo kgankhutshweng ya 'Tlogela ngwanake', *Iphimole dikeledi* (1987), ya ga Sikwane, moanelwamogolo wa mosadi ke Mapula. Mo kgankhutshweng e, mokwalakhutshwe o rata go tlhalosa semelo sa moanelwamogolo yo wa mosadi, Mapula ka go dirisa baanelwa:

'Ao, Mapula, a ke wena o ka nthayang wa rialo gompieno? ... A e ka re ke godisitse Seretse wa nthaya wa rialo gompieno? Ke ntse ke re ke aga ngwana ntekwane wena o a mo agolola! Bona madi a a dutlang mo go nna. Ijoo! Ijoo! le a mpolaya' [ts. 21].

Mokwalakhutshwe ka molomo wa baanelwa ba bangwe, o nyatsa moanelwamogolo wa mosadi ka ntlha ya go tlhoka maitsholo ga gagwe. Mokwalakhutshwe o bopa moanelwamogolo yo wa mosadi gore a se ke a amogelesega mo setšhabeng ka go mo tlhokisa maitsholo. O tlhotlheletsa le ngwana gore a mo thuse go otlara raagwe. Se, se senola moanelwamogolo yo wa mosadi jaaka motho yo o se nang mekgwa. Go le gantsi mo botshelong jo babuisi ba bo tshelang, ga se mosadi yo o otlang monna, mme ke monna yo o dirang jalo. Fela mo kgankhutshweng e ya 'Tlogela ngwanake', moanelwamogolo wa mosadi ke ena yo o dirang tiragalo e ka gonne mokwalakhutshwe o batla go mo sotla. Mokwalakhutshwe o pateletsa mosadi yo go dira tiro e, ntswa a itse sentle gore ke banna ba ba e dirang. Ka jalo fa, mokwalakhutshwe o a itshupa gore o batla moanelwamogolo wa mosadi go nyatsiwa ka ntlha ya fa a sa tlotle mogatse.

- **'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago ...'**

Mo kgankhutshweng ya 'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago...', *Mmualebe* (1982), ya ga Malope, Tselane ke moanelwamogolo wa mosadi yo ditiragalo tsa kgankhutshwe e di ikaegileng godimo ga gagwe. Mathulwe ke lekau la ga Tselane la bogologolo, o bua le tsala ya gagwe, e leng, Tlhagale:

'Gakologelwa, monna Tlhagale, gore Tselane le nna re nko le lemuna go tloga bogologolo fa a sa le mophatong wa Materiki, go sutlha ka tikerii ya ntlha ya Bodirelaloago go fitlha a e tthatlaganyetsa ka ya bobedi, ke ntse ke lomile segaswana ka meno. Jaanong fa ke ithaya ke re ke tla kgwa mowa, ke jela ka mogopo o moswaana go nna jaana! O raya gore tota nka mo itebatsa jang ke senyegetswe go le kanakana? Tsaya fa, o bone! (Tsaya fa o bone e

tlhalosa buka ya ditshwantsho tsa ga Tselane le
Mathulwe, lekau la gagwe la bogologolo' [ts. 4].

Fa babuisi ba kopana lwa ntlha le lekau le lekgarebe ba ratana, ba solofela gore bobedi joo bo ya go nyalana kwa bokhutlong. Mo kgankhutshweng e, go a gakgamatsa go bona Tselane a tlogela Mathulwe, mme a ise a mmolelele. Tiragalo ya gore molekane (Tselane) fa a isitswe kwa sekolong a retelelwe ke go itshwara, ga e amogelesege mo setšhabeng. Tiragalo ya mofuta o, ke phoso e e ka se itshwarelweng. Gona fa kgannye e, e kete mokwalakhutshe o tlhokometse letlhakore le le lengwe ka gore phoso e e ntseng jaana e diriwa ke basadi fela, ntswa e le gore mo botshelong jwa segompiano, mosadi le ena a ka romela monna kwa sekolong, mme le ena (monna) a retelelwa ke go itshwara. Ka mokgwa o, e kete mokwalakhutshwe o gatelela gore ke basadi fela ba ba dirang phoso e ya go ratana le banna ba bangwe, e leng, ntlha e e sa dumelesegegeng mo baanelweng ba basadi. Nnete ke gore banna le bona tiragalo ya mothale o, ga e ba rone.

Tlhaloso ya semelo sa moanelwamogolo e e tlhagisiwang ke baanelwa ba bangwe e tshwanetse go tlhokomelwa ka gonne ka dinako tse dingwe baanelwa ba, ba ka se senole semelo sa gagwe sa mannete. Fa baanelwa ba tlhalosa semelo sa moanelwa yo mongwe, gantsi ba na le go mo nyatsa ka go mmita ka maina go tshwana le gore ke lesele, leferefere, moloi, ba mo tlhorisa le go mo tlaetsa matlho, ba gataka ditshwanelo tsa gagwe tsa botho, ba re o matlhomantsi, gape ba mo gatelela gore a se ke a bua sepe le fa a bona diphoso mo botshelong jwa gagwe. Go ya ka tlhaloso ya bakwalakhutshwe ba Setswana, moanelwamogolo wa mosadi o senolwa jaaka motho yo o senang ditshwanelo tsa botho fa a bapisiwa le moanelwa wa monna.

6.1.4 Tshosobanyo

Mo kgaolong e, go etswe tlhoko ditlhaloso tsa semelo sa baanelwa ba basadi ka mokwalakhutshwe, ka moanedi, ka moanelwa wa mosadi ka boena le ka baanelwa ba bangwe, go tswa mo dikgankhutshweng tse di latelang: 'O potile noga ka fa mosimeng', (Moroke, 1968), 'Bodiba jo bo jeleng ngwana 'a mmaago...' le 'O nkutlwe', (Malope, 1982), 'Mafaratlhatlha a botshelo' le 'Sego sa metsi', (Chikane, 1987), 'Khutsana' le 'Lerato le e seng lona', (Magoleng le Ntsime, 1972) le 'Tlogela ngwanake' le 'MmaModiegi' (Sikwane, 1987). Fa mokwalakhutshwe a tlhalosa semelo sa moanelwamogolo wa mosadi, o bontsha lenyatso ka go mmitisa gore ke legodu, leferefere le senokwane. Ka fa letlhakoreng le lengwe, moanelwamogolo yo, o tlhagisiwa e le motho yo o matlhomantsi, yo o makgakga, yo o tlhokang maitsholo. Ka tsela e, go raya gore ga gona fa mokwalakhutshwe a bayang moanelwamogolo wa mosadi teng fa a tlhalosa semelo sa gagwe. Moanelwamogolo wa mosadi fa a tlhalosa semelo sa gagwe ka boena, le gona go sa ntse go na le makoa a mokwalakhutshwe a a bontshang go senola lenyatso le a nang le lona mo go moanelwa yo. Fa a tlhagisa semelo sa gagwe, mokwalakhutshwe o dira gore moanelwamogolo wa mosadi a ipone e le motho yo o ratang banna, yo o sa tshwanelang go rutege ka ntlha ya makoa a a nang le ona, yo o gateletsweng ke dikeetane tsa melao ya segologolo, yo ditshwanelo tsa gagwe tsa botho di gatakiwang, mme a se na molomo, yo o bosula le yo o tlhorisiwang ke babogadi, mme a tlhoka kwa a ka llelang teng. Fa baanelwa ba bangwe ba tlhalosa semelo sa moanelwamogolo wa mosadi, le bona go le gantsi ba kगतलhanong le Molaotlhommo ka gonne ba mo senola jaaka motho yo o se nang ditshwanelo tsa botho, yo o sa tshwanelang go rutege jaaka batho ba bangwe, yo o sa siamang le yo o se nang mekgwa.

Bakwalakhutshwe ba Setswana fa ba kwala dikgankhutshwe tsa bona, ba gatelela go tlhoka ditshwanelo ga moanelwa wa mosadi ka gonne diposho

tsotlhe tse di diriwang ke batho ka kakaretso mo botshelong, di tlhalosiwa jaaka dimelo tsa basadi tse di sa siamang. Fa botshelo bo ntse jaana, gona ke gore bo lebile letlhakore le le lengwe fela. Se, se bontsha fa botshelo jo basadi ba bo tshelang e se jwa mannete, mme e le ba maitirelo. Fa go ntse jalo, tlhotlhomisi e ya go netefatsa kgang e go buiwang ka ga yona fa godimo fa e e lebaganeng le go tlhophiwa ga dikgankhutshwe tsa Setswana go ya ka dipaka.

6.1. 5 Karoganyo ya dikgankhutshwe tsa Setswana

Tlhotlhomisi e lemogile gore bakwalakhutshwe ba Setswana ba tlhalosa semelo sa baanelwa ba basadi ba Batswana ka mekgwa e e farologaneng. Go na le bakwalakhutshwe ba Setswana ba ba tlhalosang basadi jaaka batho ba bolebatshadi jwa Seaforika le ba bangwe ba ba buang ka ga baanelwa ba basadi ba bolebatshadi jwa Bophirima. Ka jalo, go mosola go tlhokomela ka fa bakwalakhutshwe ba Setswana ba senolang baanelwa ba basadi ka teng gore go bonwe fa ba ba tlhalosa ka mekgwa wa bolebatshadi jwa Seaforika kgotsa ka mekgwa wa bolebatshadi jwa Bophirima.

Ranamane (cf: Gérard, 1993) ke motiori wa ntlha wa Setswana wa go aroganya dikwalwa tsa Setswana. Karoganyo ya gagwe e itshetlegile godimo ga dipaka. Thutahisetori ya dikwalwa fela e ka se rarabolole mathata a karoganyo e e kgethegileng ya dikgankhutshwe tsa Setswana ka gonne bakwalakhutshwe ba paka ya go tshwana kgotsa e le nngwe ba ka kwala ka merero e le mebedi kgotsa go feta foo, e e ka se keng ya pataganngwa mo setlhopheng se le sengwe. Go rarabolola mathata a karoganyo e e tlhalosiwang ke Ranamane ka fa godimo ka fa, tlhotlhomisi e ya go latela karoganyo e e farologanang le e, e leng, go aroganya dikgankhutshwe tsa Setswana go ya ka dipaka di le tharo, e leng, (a) dikgankhutshwe tsa paka ya bolebatshadi jwa Seaforika, (b) dikgankhutshwe tsa paka ya bolebatshadi jwa Bophirima le (c) dikgankhutshwe tsa paka ya magareng.